

ARCHEOLOGISCHE PROSPECTIE

HUIZE TER WALLE MENEN (prov. West-Vlaanderen)

BASISRAPPORT – JULI 2010

**Auteurs: Tomas BRADT
Bert ACKE**

ARCHEOLOGISCHE PROSPECTIE

HUIZE TER WALLE MENEN **(prov. West-Vlaanderen)**

BASISRAPPORT – JULI 2010

**Auteurs: Tomas BRADT
Bert ACKE**

**Monument Vandekerckhove nv
Oostrozebekestraat 54
8770 INGELMUNSTER**

**Afdeling Archeologie
Rapport 2010/12**

Figuur 1 op schutblad: Zicht op de Hollandse kazematten in zone B.

0. ADMINISTRATIEVE GEGEVENS

Opgraving

Prospectie

Vergunningsnummer: 2010/093

Datum aanvraag: 02/04/2010

Naam aanvrager: BRADT Tomas

Naam site: Menen, Kortrijkstraat 126

Opdrachtgever:	Huize ter Walle vzw Kortrijkstraat 126 8930 Menen
Uitvoerder:	Monument Vandekerckhove nv Oostrozebekestraat 54 8770 Ingelmunster
Bevoegde Vlaamse overheid:	Sam De Decker en Jessica Vandevelde (Ruimte en Erfgoed)
Projectleider:	Bert Acke
Leidinggevend archeoloog:	Tomas Bradt
Archeologisch team:	Bart Bot, Veerle Hendriks
Wetenschappelijke begeleiding:	Marc Dewilde
Projectcode:	MEKS10
Titel:	Archeologische prospectie Huize ter Walle Menen (prov. West-Vlaanderen). Basisrapport – juli 2010.
Rapportnummer:	2010/12
Contact Bert Acke:	E-mail: bert.acke@monument.be GSM: 0485/88 71 16

© Monument Vandekerckhove nv, Oostrozebekestraat 54, 8770 Ingelmunster
Figuren: Monument Vandekerckhove nv, tenzij anders vermeld.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van de uitgever.

1. INHOUDSTAFEL

0. ADMINISTRATIEVE GEGEVENS	3
1. INHOUDSTAFEL	4
2. INLEIDING	5
3. TOPOGRAFISCHE EN BODEMKUNDIGE SITUERING	6
4. MENEN IN HISTORISCH EN ARCHEOLOGISCH PERSPECTIEF	8
4.1. INLEIDING	8
4.2. HISTORISCH OVERZICHT	9
4.3. DE VESTINGSGESCHIEDENIS	16
5. ONDERZOEKSMETHODE	18
6. RESULTATEN	20
6.1. ZONE A: SLEUF 1	20
6.2. ZONE I : SLEUF 2	25
6.3. ZONE B	35
7. ALGEMEEN BESLUIT EN AANBEVELINGEN.....	47
8. BIBLIOGRAFIE	49
9. INVENTARISSEN	50
9.1. INVENTARIS VAN DE SPOREN	50
9.2. INVENTARIS VAN DE VONDSTEN	51
9.3. INVENTARIS VAN DE FOTO'S	54
9.4. INVENTARIS VAN DE TEKENINGEN.....	56

2. INLEIDING

In het kader van de geplande uitbreidingswerken van het bestaande woonzorgcentrum Huize ter Walle te Menen (provincie West-Vlaanderen) voerde een archeologisch team van Monument Vandekerckhove nv van 12 tot 30 april 2010 een archeologische prospectie uit op het terrein. Bouwheer is Huize ter Walle vzw, die voor de bouwwerken samenwerkt met architectenbureau VK Studio. Naast nieuwe gebouwen met kelders zal op het terrein eveneens een parking worden aangelegd. Gelet op de ligging ten opzichte van de vestingen van Menen adviseerde Ruimte en Erfgoed om op de site een archeologische prospectie met ingreep in de bodem te laten uitvoeren. Het doel was een archeologische evaluatie van het terrein te kunnen opmaken om zo te vermijden dat waardevol archeologisch erfgoed ongedocumenteerd verloren zou gaan.

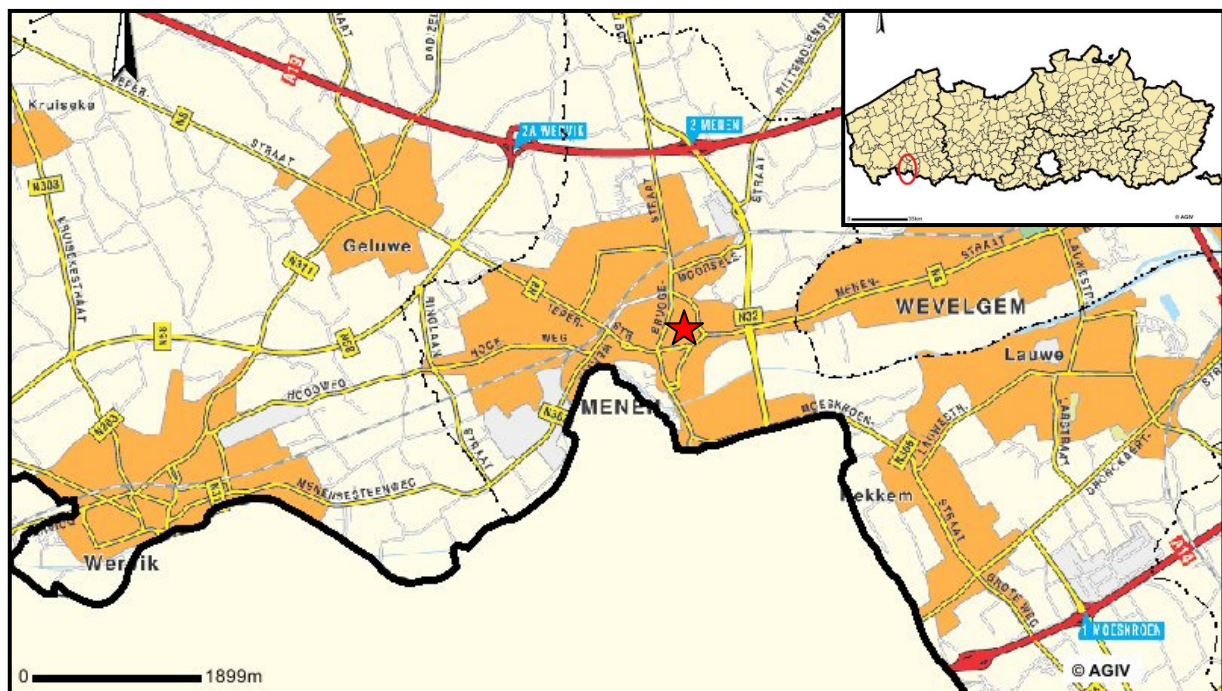
In dit basisrapport worden de resultaten van het archeologisch onderzoek voorgesteld. In enkele inleidende hoofdstukken worden de geografische, archeologische en historische situering van het onderzoeksterrein en de gebruikte methodologie bij het onderzoek toegelicht. Vervolgens worden de resultaten besproken en wordt een interpretatie gegeven aan de aangetroffen sporen en vondsten. Als besluit volgt een synthese van de resultaten. Het geheel wordt verduidelijkt door middel van kaarten en foto's. Achteraan zijn de verschillende inventarissen (sporen, vondsten, foto's, tekeningen) opgenomen. Bij het rapport hoort een DVD met daarop alle foto's, de plannen en de digitale versie van deze tekst.

Langs deze weg wordt eveneens dank betuigd aan volgende personen en instanties die zorgden voor een aangename samenwerking en bijdroegen tot het vlotte verloop van het onderzoek: medewerkers van Huize ter Walle vzw, medewerkers van VK Studio, Sam De Decker en Jessica Vandevelde (erfgoedconsulenten Ruimte en Erfgoed West-Vlaanderen), Marc Dewilde (Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed, afdeling West-Vlaanderen), Philippe Despriet, Jan Yperman, Marc Pyncket, Albert en de vele overige geïnteresseerden die het onderzoek meevolgden.

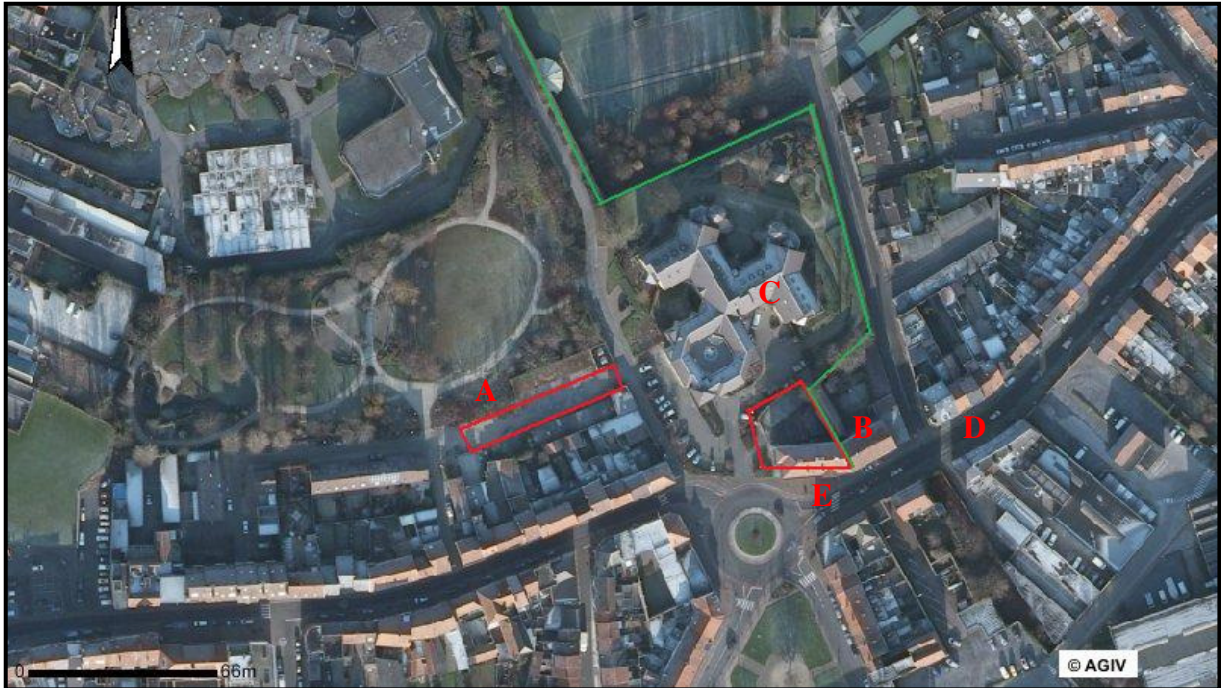
3. TOPOGRAFISCHE EN BODEMKUNDIGE SITUERING

Menen is een stad in het zuiden van West-Vlaanderen, gelegen in een vrij vlak landschap met voornamelijk zandleembodems. De hoogte schommelt tussen de 17 en 20m boven de zeespiegel. Het grondgebied wordt doorsneden door enkele verkeersaders: de spoorlijn Kortrijk-Ieper, de autosnelweg A19 Kortrijk-Ieper, de autoweg N32b Brugge-Rijsel en de Leie, de belangrijkste transportweg van de tweede helft van de 19de eeuw tot diep in de 20ste eeuw. De rivier speelt een belangrijke rol in de economische ontwikkeling van de stad. Door de vestiging van bedrijven langs de Leie ontstond tussen Menen en Harelbeke een aaneengesloten industriële as. De Leie vormt in het zuiden de natuurlijke grens met Frankrijk, daarnaast grenst de stad in het zuiden aan de Franse stad Halluin, in het noorden aan de gemeente Moorseele, in het oosten aan de gemeente Wevelgem, in het westen aan de gemeente Wervik en deelgemeente Geluwe.

De twee opgravingszones A en B liggen aan de oostelijke rand van de stad, langs de Kortrijkstraat, vlakbij de plaats waar zich tussen de 16de en de 19de eeuw de Kortrijksepoort bevond. Op figuur 3 is de gerestaureerde stadsmuur in het groen aangeduid. Zone B is gelegen net ten westen van deze stadsmuur. Zone A ligt meer naar het westen, richting het stadscentrum.

Figuur 2: Ligging van Menen en de site (© www.agiv.be en MVDK nv).

Figuur 3: Luchtfoto met aanduiding van de gerestaureerde stadsmuur (groen), de onderzoekszones (rood, zone A links en zone B rechts), woonzorgcentrum Huize ter Walle (C), de Kortrijkstraat (D) en de voormalige Kortrijkpoort (E) (© www.agiv.be en MVDK nv).

4. MENEN IN HISTORISCH EN ARCHEOLOGISCH PERSPECTIEF

4.1. Inleiding

Voor de geschiedenis, en dan meer specifiek het archeologisch verleden van Menen, wordt verwezen naar de zeer recente publicatie uitgebracht door Philippe Despriet, “10.000 jaar Menen, 40 jaar opgravingen 1969-2009”, in de reeks ‘Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen’. In het werk wordt duidelijk hoe amateur-archeologen, door systematische archeologische veldverkenningen, archiefonderzoek en opvolgingen van werken in de stad Menen gedurende 40 jaar, naar schatting zo’n 235-tal archeologisch waardevolle sites aan het licht hebben gebracht en daarmee een enorm grote bijdrage geleverd hebben tot de kennis van de historische rijkdom van Menen. Daarbij slaagden deze vrijwilligers er tussen 1996 en 2006 in om 21 noodopgravingen in Menen uit te voeren, die in het werk uitvoerig worden besproken.

De resultaten van het archeologisch onderzoek die in dit basisrapport naar voren worden gebracht, sluiten aan bij de al enkele jaren aan de gang zijnde evolutie in de Vlaamse archeologische wereld, waarbij grootschalige nieuwbouwprojecten in stadskernen meestal vooraf gegaan worden door een archeologisch vooronderzoek. Dit om te vermijden dat archeologisch waardevolle informatie zonder voorafgaand archeologisch onderzoek en registratie vernietigd zou worden. In dat opzicht vormt Menen een speciaal en interessant geval, aangezien hier al 40 jaar lang amateur-archeologen in de weer zijn om archeologische vindplaatsen te ontdekken en te vrijwaren van archeologische registratie.

Met het recente ontwikkelen van een private archeologische markt in Vlaanderen als gevolg van het Europese ‘Verdrag van Malta’ betreffende archeologisch erfgoed, is contact tussen professionele archeologen en amateur-archeologen onvermijdelijk. In elk geval was deze opgraving opnieuw - want in 2006 bleek dit blijkbaar ook het geval¹ - een geslaagd voorbeeld van hoe amateur-archeologen en professionele archeologen elkaar kunnen bijstaan en samenwerken met als doel het archeologisch onderzoek zo goed en zo vlot mogelijk te laten verlopen. Speciale dank wordt dus gericht tot alle personen die gedurende de opgravingen en nadien interessante informatie verschaften met betrekking tot de geschiedenis en archeologie van Menen.

Aangezien een eigen historisch onderzoek voorafgaand aan de opgraving niet tot de opdracht behoorde, werd volgend historisch overzicht hoofdzakelijk gebaseerd op de voornaamste bestaande overzichtsteksten. Wat betreft deze opgraving, gaat het om de beschrijving van de geschiedenis van Menen zoals die uitgebreid op de website van het VIOE te lezen valt², aangevuld met de eerder vermelde publicatie van Despriet en en een ander werk uitgebracht door de Archeologische Stichting voor Zuid-West-Vlaanderen, namelijk “900 jaar Menen”. Een overzicht van de algemeen bekende geschiedenis van een stad is onontbeerlijk om elk nieuw archeologisch onderzoek in een stad op een goede manier en met de nodige inzichten uit te voeren.

---

¹ DESPRIET, 2009, p. 20.

² <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/21790>.

4.2. Historisch overzicht

Paleolithische vondsten (35.000-10.000 v. Chr.) op de grens met Moorsele en neolithische vondsten (2500-1800 v.Chr.) op de grens met Wevelgem en in de Wervikstraat wijzen op een zeer vroege menselijke aanwezigheid. Een kuil uit het midden-neolithicum (Michelsbergcultuur) werd ontdekt tijdens de opgraving in 2006-2007 voorafgaand aan de uitbreiding van het bedrijventerrein in Menen-oost.³ Verschillende vondsten getuigen van Romeinse landelijke bewoning rond Menen: de ontdekking tijdens een noodopgraving in 1994 van een kleine Gallo-Romeinse nederzetting uit het derde kwart van de 1ste eeuw na Chr. langs de Moorselestraat aan 'T Voske en uiteraard de reeds aangehaalde opgraving van 2006-2007 te Menen-oost, waarbij een inheems-Romeinse nederzetting volledig kon worden opgegraven.⁴

In de middeleeuwen is Menen ontstaan op een doorwaadbare plaats aan de Leie en wordt voor het eerst vermeld in een Latijnse keure uit 1087. Hierin wijst de bisschop van Noyon en Doornik, Ratbodo, de inkomsten en het patronaatrecht van de parochiekerk van Menen toe aan de Noord-Franse Benedictijnerabdij van Hasnon-sur-la-Scarpa. Deze rechten worden echter een halve eeuw later betwist door twee plaatselijke ridders, Arnulf en Lambil van Menen. In 1193 worden ze toegewezen aan Arnulf en Mathilda van Menen. De stad groeit uit tot een heerlijkheid en wordt tot 1288 bestuurd door de familie van Menen. Geografisch was de heerlijkheid begrensd door de Leie, de zanderige kouters bij de weg naar Kortrijk en de dode Leie. Deze dode Leiearm vormde tevens de grens tussen de kasselrijen Kortrijk en Rijsel.

De heerlijkheid van Menen gaat terug op een nederzetting aan de kruising van de Leie met de baan die ondermeer Torhout en Rijsel met elkaar verbond. De kern van de eerste nederzetting lag in de nabijheid van de Leieovergang, ongeveer ter hoogte van het huidige kruispunt van de Oude Leielaan met de Waalvest en de Rijselstraat. Binnen dit gebied, zogenaamd *Bruel*, stond vermoedelijk de herenburcht van de heren van Menen, het *Saelhof*, een op een motteheuvel gelegen goed, omgeven door een watergracht. In de onmiddellijke omgeving hiervan liggen de Sint-Vedastuskerk, de oudste parochiekerk van de stad, voor het eerst vermeld in 1087 en het voormalige Passantenliedengasthuis, de huidige Sint-Joriskliniek opgericht in de 13de eeuw. Verder was er een wind- en watermolen en de Sint-Janskapel. Menen en Halewijn waren verbonden door een brug over de Leie. De heerlijkheid telt omstreeks 1270 een 80-tal huizen.

De stad en tevens de heerlijkheid vormt één van de twaalf burchtgenootschappen van het kasteel van Kortrijk. Het grondgebied van ridder en heer Jan van Menen besloeg ongeveer 63,7 ha. Hij haalde zijn inkomsten voornamelijk uit tolheffingen op het goederenverkeer langs de wegen en over het water. In 1288 ontnemt de graaf van Vlaanderen, Gwijde van Dampierre, hem al zijn rechten op de heerlijkheid Menen. Dit gebeurt vermoedelijk omwille van grafelijke schulden. Hierdoor wordt de graaf van Vlaanderen heer van Menen. Het beheer

---

³ DESPRIET, 2009, pp. 42-46.

⁴ DESPRIET, 2009, pp. 71-86. Er wordt hierbij ook verwezen naar het intern VIOE-rapport met de resultaten van de opgraving: DHAENZE & VERBRUGGE, *Archeologisch onderzoek langs de Kortewagenstraat te Menen (2006-2007)*, 145 p.

van de heerlijkheid wordt toevertrouwd aan een baljuw en de herenburcht wordt grafelijk eigendom. Vanaf 1298 valt Vlaanderen onder het bewind van de Franse koning, deze wijst de heerlijkheid van Menen in naam van Filips de Schone in leen toe aan ridder Willem van Mossere. In 1305 komt de heerlijkheid, die vrij snel groeide door de gunstig gelegen economische positie, weer in grafelijke handen terecht.

De economische bloei van de stad neemt een aanvang in 1351, na het toekennen van de stadsrechten door Lodewijk van Male, heer van Menen. De stad verkrijgt de toestemming tot de oprichting van een lakenproductie en een stapelplaats voor woldraad. Verder mag er een wekelijkse markt georganiseerd worden op zaterdag en een jaarlijkse buitengewone markt van drie dagen. Hierdoor ontwikkelt de heerlijkheid zich binnen afzienbare tijd tot een gereputeerde lakenstad, waarin ook de brouwerijnijverheid aan belang wint. De stad vormt een tegengewicht voor grote steden zoals Kortrijk en Gent.

In 1353 wordt geconstateerd dat de wolstapelplaats te Menen niet optimaal is wat ligging betreft. Plattelandsspinners waren niet bereid om naar de stad te komen waardoor de stapelplaats naar Moorsele verhuist. Hierdoor gaat voor Menen een erg belangrijke economische activiteit verloren. Menen procedeert tot 1408 om deze maatregel te herzien, maar zonder resultaat. Sinds het begin van de 15de eeuw kent de lakennijverheid, ook die te Menen, een zware terugval. Op het einde van de eeuw kent de nijverheid terug een bloeiperiode ondanks de stadsbrand van 1488 die driekwart van de stad in de as legt.

Menen behoort politiek en administratief tot het graafschap Vlaanderen en daarbinnen tot de kasselrij van Kortrijk die is onderverdeeld in vijf roeden, waaronder de roede van Menen, met de stad Menen als hoofdplaats. De roede heeft bestuurlijke en rechterlijke macht over vijftien omliggende gemeenten. Daarnaast kent Menen ook een stedelijk bestuur, bestaande uit een stadsmagistraat en zijn schepenen.

De eerste helft van de 15de eeuw wordt gekenmerkt door de oprichting en de heropbouw van verschillende gebouwen, ondermeer het Sint-Jorishospitaal. De oude Sint-Vedastuskerk wordt gesloopt en in 1454 wordt de nieuwe kerk opgetrokken. De motte van de herenburcht wordt afgegraven, de grachten gedempt en het terrein wordt bebouwd. De stad breidt zich uit naar het noordwesten, richting Grote Markt, en ontwikkelt zich rond het kruispunt van de oude baan Brugge-Rijsel met de baan Kortrijk-Ieper. De oude stadskern ligt op de linkeroever van de thans gedempte Leiearm, langs de as Ieperstraat-Grote Markt-Rijselstraat-Kerkomtrek-Kerkstraat. Deze straten tellen verschillende beschermde monumenten, met name op de Grote Markt het stadhuiscomplex met schuilkelder en het Belfort. In de Ieperstraat is er de beschermde Sint-Franciscuskerk en het voormalig krijgshospitaal van de Zusters Anunniciaten, later tabaksfabriek D'Heygere Fres. De stad telt een 380-tal huizen en ca. 1700 inwoners.

In 1488 wordt de stad geplunderd door de troepen van Frederik III, omdat het in opstand was gekomen tegen het gezag van Maximiliaan van Oostenrijk. De stad heeft vaak te lijden onder militaire acties, dit door haar ligging op de grens tussen de kasselrijen van Kortrijk en Rijsel, door haar economisch belang en door de strategische waarde van de brug tussen Menen en Halewijn.

In 1548 was Menen een stad zonder vestingen bestaande uit een 20-tal straten. Het centrum had een tamelijk dicht stratennet. Toch waren er vooral op de uiteinden van de straten een aantal gronden onbebouwd. In het centrum en langs de hoofdstraten was er een doorgaans gesloten bebouwing waarbij op geregelde afstand brandgangen en waterputten bestonden. Op 9 mei 1548 wordt Menen geteisterd door een stadsbrand waarbij naar schatting 570 van de 700 woningen verloren gingen. Keizer Karel vaardigt de nodige financiële tegemoetkomingen uit om de stad te helpen.

Na 1560 ondergaat het stadsbeeld verschillende wijzigingen. Een aantal nieuwe openbare gebouwen waaronder het stadhuis, de lakenhal en het vleeshuis worden opgetrokken. De bouw van het belfort vindt plaats in 1574 naar ontwerp van de Gentse meester-steenhouwer Bartholomeus de Haze. Door de godsdienstoorlogen moest de bouw worden stilgelegd in 1575. Tijdens de beeldenstorm (1566) worden de interieurs van het Sint-Jorishospitaal en de Sint-Vedastuskerk geplunderd. Na de stadsbrand wordt het marktplein vergroot. Tussen de Markt en het Nieuhof (een gedeelte van de huidige Grote Markt) wordt in 1567 de Vismarkt opgericht. Rond 1571 bestond Menen uit een 30-tal straten met ca. 890 huizen en een parochiekerk.

De brouwactiviteit groeide enorm tijdens de 16de eeuw, daar waar deze in de 14de en 15de eeuw voornamelijk in de lokale behoefte voorzag. De industrie bestond uit een 64-tal brouwerijen die grotendeels gesitueerd waren in het lagere stadsdeel omwille van de aanwezigheid van de Leie. De ligging van Menen aan de Leie vergemakkelijkte de aanvoer van graan en turf, wat het succes van de nijverheid verklaart.

In 1576 komen de 17 Provincieën in opstand tegen de Spaanse bezetting. Nog voor de laatste werken aan de vestingen (zie 4.3.) voltooid zijn, wordt de stad ingenomen door de Malcontenten onder aanvoering van Emmanuel de Lalaing, baron van Montigny. Menen zal in hun handen blijven tot 22 oktober 1579, wanneer de stad vanuit Kortrijk door Schotse troepen wordt heroverd en opnieuw bij de Staten-Generaal wordt gevoegd. In de stad wordt er een garnizoen onder leiding van de Schot Bafour gekazerneerd. In 1582 wordt Menen bevrijd door Spaanse troepen onder leiding van Alexander Farnese.

Tijdens de eerste helft van de 17de eeuw blijft Menen gespaard van oorlogen en plunderingen. Dit geeft de gelegenheid tot het bouwen van enkele belangrijke complexen zoals het Kapucijnenklooster aan de westelijke stadsrand. Het wordt opgericht tussen 1603 en 1627. In 1608 wordt de kloosterkerk gewijd. De bouw van het belfort wordt opnieuw aangevat in 1602 en voltooid in 1610 onder leiding van de Kortrijkse meester-metselaar Jan Persyn.

In 1635 verklaart Frankrijk de oorlog aan Spanje. De oorlog, die tot 1678 zal duren, wordt eerst uitgevochten in Picardië en Artesië, maar vanaf 1644 in Vlaanderen. Menen, tot dan nog steeds in Spaanse handen, wordt in 1645 ingenomen door het Franse leger onder leiding van maarschalk Jean de Gassoïn. Datzelfde jaar wordt de stad geplunderd en deels vernield door Spanjaarden. In 1658 wordt Menen echter weer Frans bezit. Door de vrede van de Pyreneeën (1658) wordt de stad opnieuw bij de Spaanse Nederlanden gevoegd. In overtuiging van een definitieve vrede worden de wallen en bastions afgebroken, de grachten worden gedempt en enkel de stadspoorten blijven overeind. De oorlog tussen Frankrijk en Spanje kent echter nog een vervolg met de *Devolutieoorlog* in 1667 en 1668. Door het verdrag van Nijmegen (1678) wordt Menen van de kasselrij van Kortrijk losgemaakt en wordt het opnieuw Frans grondgebied.

Door de bezetting van de Nederlanden door de Spanjaarden wordt door Sébastiaan Le Prestre, markies van Vauban en Louvois en minister van oorlog onder Lodewijk XIV, het plan opgevat om de noordgrens van Frankrijk te versterken met een dubbele verdedigingsgordel. Om invallen tegen te gaan, worden tussen 1679 en 1689 de vestigingsmuren aangepast aan het ontwerp van Vauban.

In het begin van de 18de eeuw zorgt de Spaanse successieoorlog (1702-1723) ervoor dat Menen nogmaals wordt belegerd. In 1706 trekken de geallieerde troepen onder leiding van de hertog van Marlborough door Vlaanderen. Op 17 juni wordt Kortrijk veroverd en van daaruit wordt de noordelijke Franse grens belegerd. De belegering van Menen begint op 24 juli 1706. Op 22 augustus capituleert de stad en worden de Franse legers verdreven. De schade was zeer groot. Zo lagen de Sint-Vedastuskerk, het stadhuis en de kloosters van de Benedictijnen en de Kapucijnen in puin. Ook het belfort wordt deels vernield in 1706, maar wordt vrijwel onmiddellijk gerestaureerd. De heropbouw van de kloostergebouwen van de Kapucijnen wordt reeds in 1710 aangevat. Met de vrede van Utrecht in 1713 wordt Menen toegevoegd aan het Oostenrijks grondgebied. Door het Barrièretractaat van 1715 worden in Menen Hollandse troepen gelegerd om een Franse uitval te voorkomen.

Met de Oostenrijkse successieoorlog (1740-1748) verklaart Frankrijk de oorlog aan Oostenrijk en trekt het de Nederlanden in. Op 30 mei 1744 wordt gestart met een systematisch bombardement van de stad Menen dat op 4 juni eindigt. Het Hollands garnizoen geeft zich over en één dag later doet Lodewijk XV zijn plechtige intrede in de stad. Na het beleg worden de Franse kazematten opgeblazen en de meeste militaire gebouwen afgebroken. Menen wordt weer een open stad. Met het bombardement van 1744 wordt de Kapucijnenkerk opnieuw in de as gelegd. Een jaar later worden de herstellingswerken aangevat onder impuls van Lodewijk XV.

Door het verdrag van Aken (1748) worden de Zuidelijke Nederlanden opnieuw onder Oostenrijks bewind geplaatst. Er worden plannen gemaakt om de vestingen te herstellen, maar Keizer Jozef II gaat in 1782 over tot de verkoop van de militaire terreinen. Menen verliest als open stad zijn militaire waarde.

Tussen 1792 en 1794 verwisselt Menen opnieuw verschillende malen van bezetter. Op 18 juni 1792 wordt het veroverd door Franse troepen onder leiding van maarschalk Lucker, die vanuit Menen ook Kortrijk onderwierp. Op 29 juni worden de Fransen opnieuw verdreven door de Oostenrijkse troepen.

In 1793 wordt Menen afwisselend bezet door Fransen, Oostenrijkers, Hollanders, nogmaals Fransen en opnieuw Oostenrijkers. Menen wordt op 28 en 29 april 1794 opnieuw zwaar geteisterd door een Frans bombardement vanuit Halewijn. Op 30 april capituleeren de Oostenrijkse troepen en wordt Menen opnieuw Frans bezit. De beschietingen hebben als gevolg dat één tiende van de woningen in puin lag, de hallen en de waag achter het stadhuis zijn vernield en de Sint-Vedastuskerk wordt zwaar beschadigd. De peervormige spits van het belfort brandt af en wordt niet meer vervangen. De vestingen worden grotendeels platgebombardeerd. Slechte enkele delen in het noordwesten van de stad en twee bolwerken bij de Leie bleven bewaard. Alle kerkelijke eigendommen worden in 1794 verbeurd verklaard en verkocht. Twee kloosters, het klooster van de Benedictinessen en het Sint-Jorisklooster, blijven gespaard omdat de zusters zich ten dienste stelden van het openbaar nut namelijk de

armen en geesteszieken. De Sint-Vedastuskerk wordt gesloten en de kerk van de Kapucijnen doet dienst als opslagplaats en stal.

Economisch kent Menen een korte bloeiperiode na 1748. Als grensstad heeft het een grote aantrekkingskracht voor bedrijven. De steenweg Kortrijk-Menen wordt aangelegd en de aarden weg Menen-Roeselare-Brugge wordt heraangelegd. Door dit versteend wegennet stijgt de economische activiteit. Nieuwe industrietakken zoals de tabaksindustrie vervangen de tanende brouwactiviteiten (de brouwersgilde was in 1750 teruggevallen tot vier leden). Ook de wol, katoen- en garenindustrie kennen een heropleving. Bovendien kan men als grensstad profiteren van de bloeiende grensmokkel. Lakens en kousen worden vanuit Frankrijk binnen gesmokkeld in ruil voor vlas, wol en vee. Door deze economische bloeiperiode wordt er, vooral door particulieren, druk gebouwd in de stadskern. Ook de overheid realiseert enkele bouwwerken, in 1782 wordt het landhuis (huidig stadhuis), gebruikt door het stadsbestuur en de roede van Menen, opgericht.

Menen zal Frans grondgebied blijven tot in 1814, dan wordt het Franse bewind verdreven en breekt de Hollandse periode aan. Na het congres van Wenen in 1815 worden een aantal steden aan de grens met Frankrijk versterkt als voorzorgsmaatregel tegen eventuele nieuwe aanvallen. Door zijn rol als bufferstad tegen Frankrijk wordt Menen opnieuw voorzien van vestingen.

De Hollandse periode wordt gekenmerkt door actieve heropbouw. De Sint-Vedastuskerk, grotendeels vernield door een storm in 1801, wordt heropgebouwd tussen 1807 en 1820. In 1823 wordt gewag gemaakt van het herbouwen van de waag en de hallen. Het zal echter tot 1840 duren voor de werken definitief worden uitgevoerd. De oorspronkelijk vierkante vorm rond een binnenplein wordt behouden. In de drie nieuw gerealiseerde vierkanstvleugels wordt de functie van stadswaag opgenomen, in plaats van hallen worden vijf woningen met winkelruimte voorzien en twee ruime burgerhuizen. In 1828 wordt het belfort verhoogd met een achthoekige trommel en bovenaan afgewerkt met een platform met borstwering.

In 1830 telt Menen zo'n 8.000 inwoners, het is een kleine stad met nauwelijks bebouwing in de omgeving van de vestingsmuren. In 1852 worden de vestingen gedeeltelijk ontmanteld. Enkele militaire gronden en gebouwen worden verkocht in juli 1856. Het militair hospitaal wordt eerst omgevormd tot kazerne en nadien tot regimentsschool.

De stad krijgt in 1857 de kloostergebouwen van de Kapucijnen in concessie. De Sint-Vedastuskerk wordt te klein en de oprichting van een tweede parochie dringt zich op. Het duurt echter nog tot 1873 vooraleer de Sint-Franciscuskerk, de kerk van de Kapucijnen, wordt opengesteld voor erediensten. De andere kloostergebouwen worden omgevormd en in gebruik genomen als klaslokaal, pastorie en vredegerecht.

De ontmanteling van de vestingen en de bevolkingsaan groei heeft het bewoningspatroon in de tweede helft van de 19de eeuw ingrijpend gewijzigd. De stad wordt beter aangesloten op het wegennet. Spoorwegverbindingen met de West-Vlaamse gewesten en de Franse stad Tourcoing komen tot stand respectievelijk in 1853 en 1879. Het eerste station van Menen wordt opgetrokken in 1854-1855 volgens een specifiek stationsstype, een eenvoudig neoclassicistisch gebouw van één bouwlaag. Het gebouw wordt uitgebreid in 1890 en in 1940 vernield, waarna het onmiddellijk wordt heropgebouwd.

In 1846 wordt de steenweg naar Wervik in gebruik genomen, in 1869 deze naar Moeskroen-Dottignies. Verder wordt er heel wat aandacht besteed aan het verbeteren van het stedelijk comfort door het plaveien van straten, de aanleg van een rioleringsnet en het installeren van

een gasverlichting. Een plan uit 1874 van architect Charpentier om het kwartier rond het Esplanadeplein en het station te saneren wordt niet gerealiseerd. Ook zijn plan om een nieuwe wijk te bouwen op de oude vestingen wordt niet uitgevoerd. Een plan van stadsarchitect Demazière voor een wijk tussen het station en de stadskern wordt wel goedgekeurd. Bij de realisatie ervan moesten drie van de vier vroegere kazernes worden gesloopt. De vierde kazerne wordt omgebouwd deels ten behoeve van de brandweer, deels voor woningen en dodenhuis.

In de 19de eeuw beschikt Menen niet over een bloeiende industrie. De stad is als grensstad een ideale uitvalsbasis naar de Franse industriesteden Halluin, Ronq, Tourcoing en Armentières. De stad wordt in oostelijke richting uitgebreid met enkele beluikwijken. De geringe industriële bedrijvigheid in Menen bestaat voornamelijk uit vlas, katoen, kant en tabak. De stad wordt en blijft het belangrijkste productiecentrum van de tabaksverwerkende nijverheid in de Leiestreek met als bekendste fabriek de firma van A. Plaideau, gesticht in 1815. In de tweede helft van de 19de eeuw vestigt zich een aantal kleine bedrijven van zeer uiteenlopende aard, ondermeer gas, rubber (de fabrieken De Fauw, Frères en Jackson), ijzer en baksteen (firma R. Pille-Leconte) in Menen. Vele bedrijven hebben een dubbele vesting: namelijk te Menen en Halewijn om de douanerechten te ontwijken.

De bevolking van Menen kent een grote stijging naar het einde van de 19de eeuw toe. De groei is voor een groot deel te verklaren door de industriële ontwikkeling van het Noord-Franse gebied en zijn behoefte aan arbeidskrachten. In zekere mate kan men spreken van een satellietstad ten opzichte van de agglomeratie Roubaix-Tourcoing. Heel wat Franse grensarbeiders vestigen zich in de stad waardoor er overal in Menen kleine arbeidersbeluiken ontstaan. In de periode 1891-1895 wordt er ten zuiden van de stadskern, aan de grens met Frankrijk, een nieuwe wijk met arbeiderswoningen opgericht, zogenaam *De Barakken*. De wijk kent een enorme expansie en wordt in 1897 als aparte parochie ingericht waarbinnen de Sint-Jozefkerk wordt opgetrokken.

De economische heropbloei van voornamelijk vlas- en tabaksnijverheid in Menen kent een einde door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Vanaf 14 oktober 1914 wordt Menen bezet door de Duitse troepen. De stad moet instaan voor de kazernering van de soldaten en wordt een verzamelpunt voor nieuwe troepen en een rustplaats voor de troepen die terugkeren van het front. Twee *Ortskommandaturen* worden opgericht en verschillende gebouwen in de stad worden geëist en ingericht voor militaire doeleinden.

Menen heeft enorm te lijden onder het oorlogsgeweld. Ongeveer de helft van de huizen wordt vernield of zwaar beschadigd. Na de oorlog is de woningnood groot. De financiële situatie van de stad is desastreus waardoor ze beroep moet doen op overheidssubsidies. In het kader van de wederopbouw wordt er een tuinvijk opgericht. Tijdens de oorlog worden in Menen een 300-tal houten barakken opgetrokken buiten de Ieperpoort met steun van het koning Albert I-fonds. Het plan van de wijk wordt opgemaakt door stadsarchitect G. Boghemans. De nieuw ontstane wijk krijgt, wegens het groot aantal arbeiders dat er woont, de naam *De Roo-campagne*. In een gemeenteraadsbesluit van 1928 wordt besloten de houten barakken op *De Roo-campagne* te verkopen. Geleidelijk aan worden ze vervangen door stenen huizen en in

1959 zal de wijk als *Nieuwe Tuinwijk* definitief ingehuldigd worden. Daarnaast wordt tussen 1921 en 1923 de ruim 200 woningen tellende woonwijk *Ons Dorp* gerealiseerd. De Kortrijkse architect Richard Acke, die ondermeer ook instond voor de tuinwijk *Lingy* te Ieper, tekende de plannen.

Langs de belangrijkste verkeerswegen verschijnt er lintbebouwing in de richting van Ieper, Brugge en Kortrijk. Menen en Halewijn groeien naar elkaar toe en worden nagenoeg één geheel. Door de grote uitbreiding van de stad, wordt de Sint-Vedastusparochie opgesplitst in vier parochies: Sint-Vedastus, Sint-Franciscus, Sint-Jozef en Sint-Jan-Baptist.

De Leie wordt in 1921 gedeeltelijk rechtgetrokken. Er wordt een nieuwe sluis gebouwd waardoor nu ook grote schepen van 300 ton hun vracht konden aanvoeren. Hierdoor wordt de rivier vertakt in een nieuwe en een oude Leiearm. Deze laatste wordt reeds in 1923 gedempt waardoor het Wautersplein (de huidige Waalvest) ontstaat. In 1971 en in 1987-1988 graaft men een nieuwe bedding voor de Leie om deze toegankelijk te maken voor een grotere tonnenmaat.

De oorlog vormt ook een breekpunt, er komen betere en snellere verbindingen tussen de verschillende steden en de mechanisatie in de landbouw komt op. In 1947 bereikt de bloei van de stad een hoogtepunt. Bijna de helft van de actieve bevolking werkt buiten de stad, waarvan een groot deel in Frankrijk. De pendelarbeid daalt vanaf 1962, de bevolking kende een licht terugval.

4.3. De vestingsgeschiedenis⁵

Gezien de onderzoekslocatie zich pal achter de oude stadsmuur bevindt, werd er verwacht om verschillende vestingsonderdelen aan te treffen. De opgraving in beide zones zou ongetwijfeld meer inzicht geven in de vestingsgeschiedenis van de stad Menen, vandaar dat er hieronder een kort overzicht wordt gegeven van het ontstaan van de versterkingen te Menen.

Ondanks het economische belang van de stad is Menen zeer lang een open stad gebleven. De eerste versterkingswerken worden pas gebouwd in 1566, waarbij de stad beschermd wordt tegen de Spanjaarden. De eerste echte omwalling komt er pas in 1578 toen Menen zich aansloot bij de opstand van de Nederlanden tegen Spanje. De Gentse calvinistische leiders van deze opstand nemen het initiatief om de stad van een omwalling te voorzien. De eerste versterking bestaat uit aarden wallen met grachten en palissaden en wordt voortdurend verbeterd tot deze bestaat uit een aantal grote rechte fronten met kleien bastions. Het geheel was omgeven met een brede gracht gevuld met water afkomstig van de Leie. De omwalling was voorzien van drie poorten, de Ieperse-, de Brugse- en de Kortrijksepoort. Een vierde, de Rijselsepoort, lag aan de niet-versterkte Leieoever.

Tijdens de godsdienstoorlogen wordt Menen menigmaal door wisselende partijen ingenomen en als de stad na 1621 een grensstad wordt tussen de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk, blijven de belegeringen en plunderingen onverminderd duren. De wallen worden in 1644 gesloopt, om verdere vernielingen te vermijden. Bij de Vrede van Nijmegen (1678) wordt Menen aan Frankrijk toegewezen, Lodewijk XIV laat de belangrijke grensstad vanaf 1679 uitbouwen tot een modelvesting. De aanleg is het werk van de Franse vestingbouwer Sebastiaan Le Pestre, markies van Vauban. Hij versterkt de noordelijke grens van het Franse rijk met een dubbele verdedigingslinie, van Grevelingen naar Mézières en van Duinkerke naar Givet. In totaal bouwt hij 27 versterkingen waaronder zes nieuwe, te Menen bouwt hij de bestaande vestingen om.

De vesting Menen die doorgaat als één van de meest volmaakte werken van Vauban strekt zich op beide Leieoevers uit. Op de linkeroever wordt het oude tracé grotendeels gevolgd, er kwamen grotere bastions aangevuld met ravelijnen, lunettes en een tenaille voor het oude gedeelte. Op de voorheen niet-versterkte Leie-oever legt Vauban twee grote bastions aan, de Rijselpoort wordt eveneens door twee bastions beschermd. Ten zuiden van de stad lagen twee grote overstromingsgebieden, gescheiden door een dijk waarover de Rijselse weg liep en gedekt door een groot hoornwerk.

In april 1678 worden de bouwwerken van de vestingen aangevat. In 1685 is de ruwbouw klaar, maar het zou nog tot 1689 duren vooraleer de werken beëindigd worden. De totale oppervlakte van de vestingsmuren besloeg ruim 63ha 68a. De aanleg van de versterkingen hadden als gevolg dat heel wat privé-woningen moesten afgebroken worden en ook het stratenpatroon onderging wijzigingen. In Halewijn worden de kerk en een 80-tal huizen gesloopt.

In 1706 komt de stad in Oostenrijks bezit, door het Barrièretractaat van 1715 wordt het een Hollandse garnizoenstad die in 1744 door Lodewijk XV heroverd wordt. Deze laatste laat de vestingen en het hoornwerk slopen, enkel de grondvesten bleven bewaard. In 1748 wordt

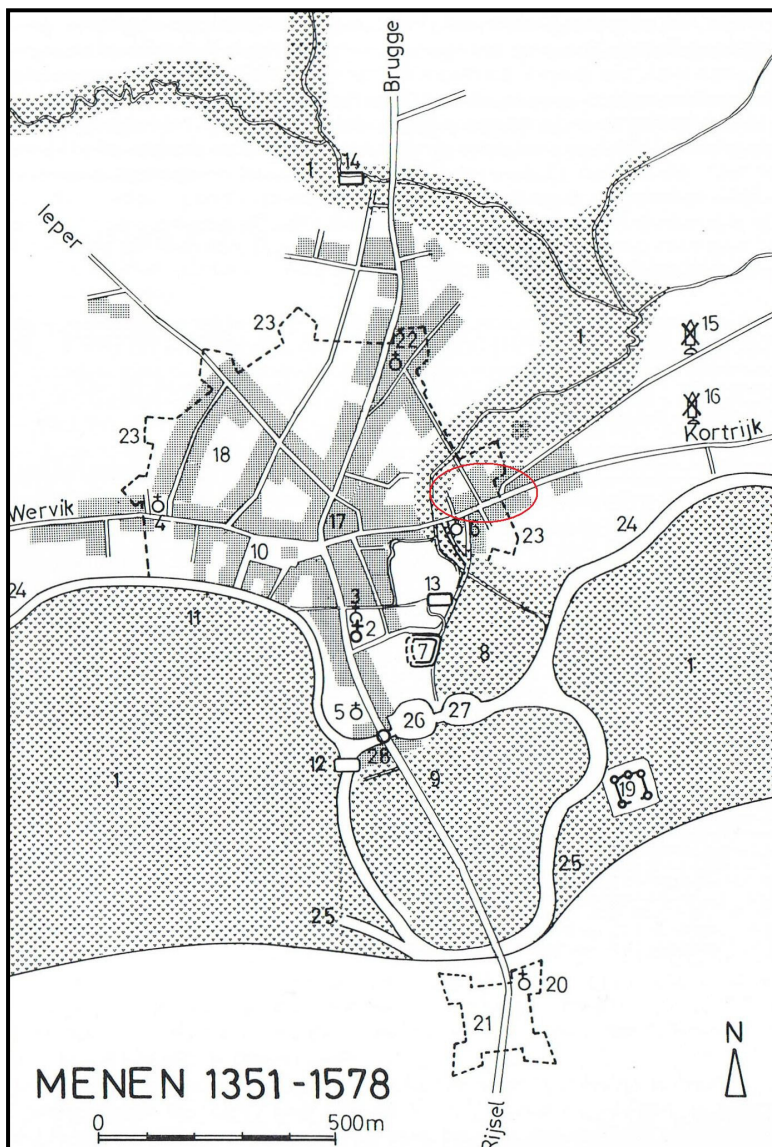
---

⁵ <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/21790>.

Menen opnieuw een barrièrevesting, nu onder Habsburgs gezag. Het barrièrestatuut wordt in 1782 door Jozef II opgeheven.

Na de overwinning op Napoleon in Waterloo wordt een vestinggordel aangelegd waarbij ook Menen wordt ingeschakeld. De nieuwe versterkingen die vanaf 1817 op gronde van koninklijk besluit van Willem I⁶ en met de financiële steun van de Britten worden opgericht tussen 1817 en 1826 steunen grotendeels op de grondvesten van Vauban. In 1830 zijn de vestingen nog niet voltooid en in 1852, toen beslist werd de verdediging van België te concentreren rond de kringstelling Antwerpen, verliest de vesting van Menen alle betekenis. Een deel van de terreinen wordt verkocht. Een aantal van de nieuwe eigenaars slopen op eigen kosten de vestingen zonder dat ze er verplicht toe waren. Toch bleven er nog belangrijke fragmenten bewaard. Tevens zijn ook twee militaire bouwwerken beschermd, met name het kazernegebouw of militair hospitaal (Leopoldplein 12) en het wapenarsenaal in de Vaubanstraat.

Figuur 4: Situering van de eerste omwalling uit de 16de eeuw in Menen, met in het rood de opgravingszone (© DESPRIET e.a., 1987, p. 14).

⁶ DESPRIET e.a., 1987, p. 70.

5. ONDERZOEKSMETHODE

Het onderzoek spitste zich toe op twee zones, zone A in het westen en zone B in het oosten.

Zone A bevindt zich ten westen van het huidige rusthuis en van de Benediktinessenstraat. In het oostelijke deel ervan worden serviceflats voorzien met ten westen ervan een parking, waaronder ook nog enkele leidingen zullen worden aangelegd. Het was in deze zone A de bedoeling om zicht te krijgen op de bodemopbouw en de diepte van de moederbodem, aangezien het huidige oppervlak in het uiterste oosten, richting Benediktinessenstraat, een stevige helling maakt die mogelijk met een oude aarden wal zou kunnen te maken hebben. Een tweede onderzoeksvraag was of er restanten van oude gebouwen aan het licht zouden komen, die bijkomende informatie zouden kunnen geven in verband met de stadsontwikkeling van Menen binnen de stadsomwalling. De kans op woonstructuren was groter in het westelijke deel omdat daar op oude kaarten bebouwing te zien is.

Er werd begonnen met graven in het uiterste oosten, zo dicht mogelijk bij de Benediktinessenstraat om zicht te krijgen op die helling en de oorzaak ervan. Hiervoor werd beroep gedaan op een kraan met een kraanbak van 1,8m. Het was in eerste instantie de bedoeling een 1,8m brede sleuf (sleuf 1) van ca. 50m lang van oost naar west te trekken, maar door de bodemopbouw en de diepte van de moederbodem, moest de sleuf al snel verbreed en getrapt uitgegraven worden wegens aanhoudend instortingsgevaar. Door dat instortingsgevaar was het onmogelijk om, na uitgraving tot op de moederbodem, de sleuf nog te betreden. Enkel fotografische registratie en het inschetsen van de sporen van bovenaf was nog mogelijk; wel konden nog TAW-hoogtes van de moederbodem en van de verschillende sporen genomen worden. Tijdens het afgraven kon vondstenmateriaal gerecupereerd worden, maar het was onmogelijk deze te koppelen aan een specifieke laag in het profiel, waardoor ze allen als losse vondsten moesten worden bestempeld (vondstnummer 4). Het was vooral zaak om zicht te krijgen op de profielopbouw van die scherpe helling in het oosten, daarvan werden dan ook voldoende foto's genomen waardoor een analyse nadien wel mogelijk was. Het westelijke einde van sleuf 1 werd gevormd door S8, de eerste bakstenen structuur. Nog even werd ten westen van deze muur verder tot op de moederbodem gegraven, maar bij het stoten op nog meer bakstenen structuren werd ervoor geopteerd om alle muren van het mogelijke onderliggende gebouw eerst bloot te leggen om daarna op te kuisen en vervolgens gericht en handmatig te verdiepen. De sleuf die daarvan het resultaat was, werd sleuf 2 genoemd.

Zone B was gelegen ten zuiden van het huidige rusthuis en ten noorden van de huidige Kortrijkstraat. Archeologisch interessant aan deze locatie was dat deze zone zich net ten westen bevindt van waar zich tussen de 16de en 19de eeuw de Kortrijkse stadspoort situeerde. Het was oorspronkelijk de bedoeling om hier 3 parallelle sleuven van zo'n 20m te graven, maar na de sloop van de bovenliggende recente structuren kwamen al heel wat oudere massieve bakstenen structuren aan het licht die een dergelijke sleuvenpatroon niet meer mogelijk maakten. Na het aanreiken door Phillippe Despriet van een plan waarop de Hollandse versterkingsstructuren nabij de Kortrijksepoort te zien waren, werd duidelijk dat de structuren die bloot waren komen te liggen allen te maken hadden met de structuren uit de Hollandse periode. Na overleg tussen Monument Vandekerckhove, Ruimte en Erfgoed en Philippe Despriet werd beslist om het vooronderzoek in zone B te wijzigen en te richten op volgende onderzoeksvragen:

- De bewaringstoestand van de Hollandse versterkingsstructuren, waarbij zicht moest worden gekregen op de opbouw van de 3 structuren te zien op het plan: de 4 kazematten, de noordelijke zijde van de Kortrijksepoort en het gebouw ten westen van de kazematten.
- Indien mogelijk achterhalen of de Hollandse versterkingen boven op de Franse Vauban-versterking gebouwd zijn.
- In samenspraak met Ruimte en Erfgoed en op basis van de archeologische resultaten advies geven voor een mogelijk archeologisch vervolgonderzoek en/of opvolging van de werken.
- Indien mogelijk en na onderling overleg met de betrokken partijen, bespreking van de integratie van de oude structuren in de plannen van de nieuwbouw, rekening houdende met de stabiliteitproblematiek.

Voor de registratie van de sporen en het benoemen van de foto's werd de benaming MEKS10 (Menen Kortrijkstraat 2010) gebruikt. Het ligt voor de hand dat wegens het instortingsgevaar in sleuf 1 zodanig snel gehandeld moest worden dat het niet altijd mogelijk was een bordje te gebruiken bij het nemen van foto's.

In zone A gebeurde de spoornummering (S1, S2,...) en hoogtenummering doorlopend over de 2 sleuven. De sporen in zone A werden beschreven en gefotografeerd. Van elke sleuf werden uitgebreid overzichtsfoto's genomen. Voor zone B werd geen gebruik gemaakt van spoornummering en werd direct een benaming aan de Hollandse structuur gegeven (bv. kazemat 2, noordprofiel,...). De hoogtenummering begon hier weer van 1. Van elke van de 3 structuren werden uitgebreid overzichts- en detailfoto's genomen.

De vondstnummering gebeurde wel doorlopend voor beide zones. Alle vondsten werden zo veel mogelijk per context (spoor) of structuur ingezameld en voorzien van fiches met daarop de vermelding van zone, sleuf, spoor/structuur en vondstnummer met daarbij een korte beschrijving van de aard van het materiaal. Ze werden later gewassen, gedroogd en onderworpen aan een kort materiaalonderzoek.

Beide zones werden in grondplan integraal ingetekend op schaal 1/50. Profielen en coupes werden gefotografeerd en vervolgens op 1/20 ingetekend en nadien beschreven. Indien relevant werd een tekening voorzien van inkleuring.

Tenslotte werd zowel in zone A als in zone B van elke structuur (muur, fundering, vloer) een monster genomen (1 of 2 natuur/bakstenen en/of tegels), waarbij telkens ook een staal van de mortel werd gevoegd; dit om verdere analyse, indien nodig, mogelijk te maken.

6. RESULTATEN

6.1. Zone A: sleuf 1

- **Algemeen**

De werkwijze in sleuf 1 werd sterk bemoeilijkt door het voortdurende instorten van de sleufwanden. Dit kwam vooral omdat vrij diep gegraven moest worden; het was namelijk belangrijk dat de moederbodem bereikt werd opdat zicht kon worden verkregen op de bodemopbouw in deze zone. Het probleem van de veiligheid resulteerde er echter in dat het onderzoek zich beperkte tot het nemen van foto's en inschetsen van sporen van bovenaf. Vondsten konden zo ook onmogelijk per laag worden verzameld, maar werden toch bijgehouden opdat het oudst aangetroffen materiaal ons toch nog iets kon vertellen over de vroegste in gebruik name van deze zone.

Er werd begonnen met graven zo dicht mogelijk tegen de Benediktenissen straat, aangezien het oppervlak hier een sterke helling naar de straat toe vertoont. Het was één van de voorafgaande onderzoeksvragen of deze helling de oorzaak is van een ophoging van een eventuele oude aarden wal, dan wel als doel had om de inrit voor auto's naar de voormalige garages mogelijk te maken, en zodus van heel recente aard was. Daarnaast was het naar het westen toe uitkijken naar mogelijk bewoningsresten die meer zicht zouden kunnen geven op de stadsontwikkeling in de late en post-middeleeuwen.

Figuur 5: Algemeen beeld op sleuf 1 en het instortingsgevaar.

- **Resultaten**

Op de foto van het noordprofiel (zie figuur 6) ter hoogte van de helling is te zien hoe de onderste lagen geen stijging vertonen. De stijging wordt gevormd door een donkerbruin pakket waarbinnen zich een recente riolering bevindt. Dit maakt dat er geen sprake is van restanten van een oude aarden wal, maar dat de stijging het gevolg is van de aanleg van een riolering in recente tijden. De helling zal dus meer dan waarschijnlijk gecreëerd zijn als inrit voor auto's om de garages, die hier tot net voor de start van de opgraving gestaan hebben, te kunnen bereiken.

Het onderste ophogingspakket in deze zone bestond uit lichtbruin zand, sterk gelijkend op de moederbodem, maar met nog heel wat puinresten en wat schervenmateriaal in (S1). Interessant was dat iets verderop naar het westen de moederbodem een kleine knik van ca. 50cm naar beneden maakt (zie figuur 7). Het lijkt er dus op dat er sprake kan zijn van een iets hoger gelegen oorspronkelijk landschap naar het oosten toe. De onderste laag wordt vanaf die knik gevormd door een grijs pakket. Dit grijze pakket werd ook in sleuf 2 aangetroffen waar tijdens het afgraven wel materiaal uit kon worden gerecupereerd. Na analyse van dit materiaal kon worden gesteld dat het grijze onderste pakket ten vroegste in de eind 16de-begin 17de eeuw kan worden gedateerd.

Figuur 6: Detail van het noordprofiel in het oostelijke uiteinde van sleuf 1.

Figuur 7: Knik in de moederbodem, zichtbaar in het noordprofiel van sleuf 1.

Bij het verder afgraven tot op de moederbodem werd nog een aantal sporen vastgesteld, welke echter niet in detail onderzocht noch geregistreerd konden worden door het reële instortingsgevaar van de sleuf. Ook het breder en getrapt uitgraven van de sleuf bracht hierin weinig verbetering, waardoor het inschetsen en van bovenaf fotograferen van deze sporen de enige resterende mogelijkheid was.

S2 betrof een puinkuil die ook dezelfde grijze vulling van S1 leek te hebben. Idem voor S3 en S4, die wellicht kuilen of plaatselijke verdieping in die grijze ophogingslaag betekenden. S5 bleek een dunne strook rietveen te zijn, die mogelijk wijst op de aanwezigheid van een waterloop waarna deze afgedekt werd door ofwel het grijze onderste ophogingspakket of het lichtbruine ophogingspakket dat daarboven te zien was. Meer gedetailleerd onderzoek hiervan was spijtig genoeg niet mogelijk door de voortdurende instorting van de sleufwanden. Sporen 6 en 7 waren hoger gelegen afvalkuilen waarin zeer veel schervenmateriaal zat waarvan een aanzienlijke hoeveelheid kon gerecupereerd worden. Het materiaal was 19de-20ste-eeuws, met daaronder een aantal rijkelijk versierde stukken. Opmerkelijk was ondermeer een pijpenkopje met daarop ingegrift en afgebeeld *les quatre diables* (zie figuur 8).

Figuur 8: Selectie van vondsten uit S6 en S7, met ondermeer *les quatres diables*.

- **Conclusie**

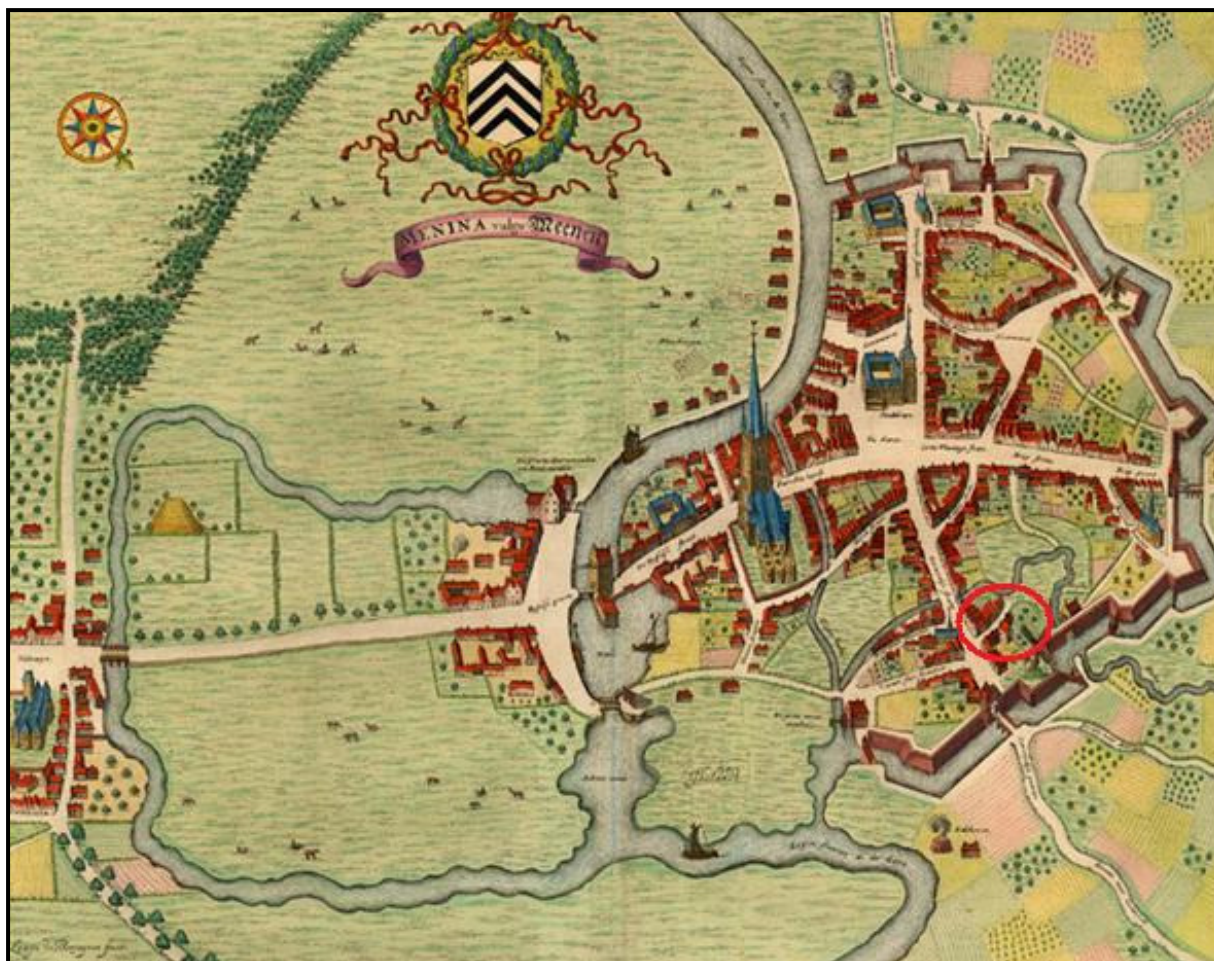
De conclusie voor sleuf 1 in zone A is dat er geen sprake is van zichtbare restanten van een oude aarden wal naar het oosten toe. De knik die de moederbodem maakt, kan er wel op wijzen dat het gebied ten oosten op natuurlijke wijze hoger gelegen was dan het meer westelijk gelegen gebied. Dit zou de algemeen aangenomen visie⁷ kunnen bevestigen waarin gesteld wordt dat deze zone als nat overstromingsgebied van de nabijgelegen Geluwebeek bekend stond. Op de kaart van Blaeu uit het midden van de 17de eeuw (zie figuur 9) is er in de buurt wel bewoning te zien, maar het is moeilijk om de plaats van de sleuven ten opzichte van deze oude kaart exact te situeren.

Archeologisch kon in sleuf 1 slechts waargenomen worden dat er zich boven de moederbodem enkele ophogingspakketten bevonden waarvan de onderste, en dus de oudste, terug zou gaan tot de 16de-17de eeuw. Aangezien het gebied lager gelegen was dan de omliggende omgeving - deze zone werd in de Vauban-periode ook de *Basse-ville* genoemd⁸ - en gezien de nabijheid van de Geluwebeek, zal dit wellicht altijd al een vrij nat gebied zijn geweest. Het rietveen van S5 kan daarvan een mogelijke getuige zijn. De pakketten die geïnterpreteerd worden als ophogingspakketten, dienden wellicht om het natte, laaggelegen gebied enigszins droog te krijgen.

---

⁷ Mondelinge informatie van P. Despriet.

⁸ DESPRIET e.a., 1987, p. 43, fig. 26.

Figuur 9: Kaart van Meneen door Blaeu, 1649 (gevonden op www.sanderusmaps.com).

6.2. Zone I : sleuf 2

- **Algemeen**

Deze sleuf vormt het verdere westelijke verloop van sleuf 1, maar dan breder en voorzien van heel wat muurresten. Het was vooraf de vraag of er in zone A, naar het westen in de richting van het oude stadscentrum toe, gestoten zou worden op restanten van stedelijke bewoning. Dit kon na opgraving effectief bevestigd worden.

Figuur 10: Algemeen beeld op de structuren in sleuf 2.

- **Resultaten**

Op basis van de constructie van de muren zijn er ten minste 3 bouwfases aan de opgegraven muren te pas gekomen:

De oudste fase wordt uitgemaakt door S24, S25 en S26 (zie figuur 11). Het betreft een solide bakstenen muur, gemetst met vrij bleke, bijna witte kalkmortel; de muur is mooi afgewerkt aan de oostzijde en wordt naar onder toe aan die zijde breder door middel van kleine trapjes van enkele centimeter breed. De muur is 45cm breed en kon gevolgd worden over een lengte van 4m. Hij is nog 1,10m diep (zie figuur 12) en loopt nog verder naar het noorden buiten het opgravingsvlak. De hoek (S26) en de steunblok S25 zijn op dezelfde manier geconstrueerd. De bakstenen hebben een dieporanje kleur en een formaat tussen de 20,5 x 4,5 x 9,5cm en 22,0 x 4,5 x 10,5cm. In de vulling ten westen van deze oudste muur werd materiaal gevonden dat verwijst naar het derde kwart van de 16de eeuw (Frechen-steengoed, zie figuur 13).⁹ Het is echter twijfelachtig of deze vulling (S28) van originele aard was. Verder onderzoek naar het westen zou hierover meer uitsluitsel kunnen geven.

---

⁹ Identificatie door P. Despriet.

Figuur 11: Zicht op S24, S25 en S26.

Figuur 12: Oostzijde van S25.

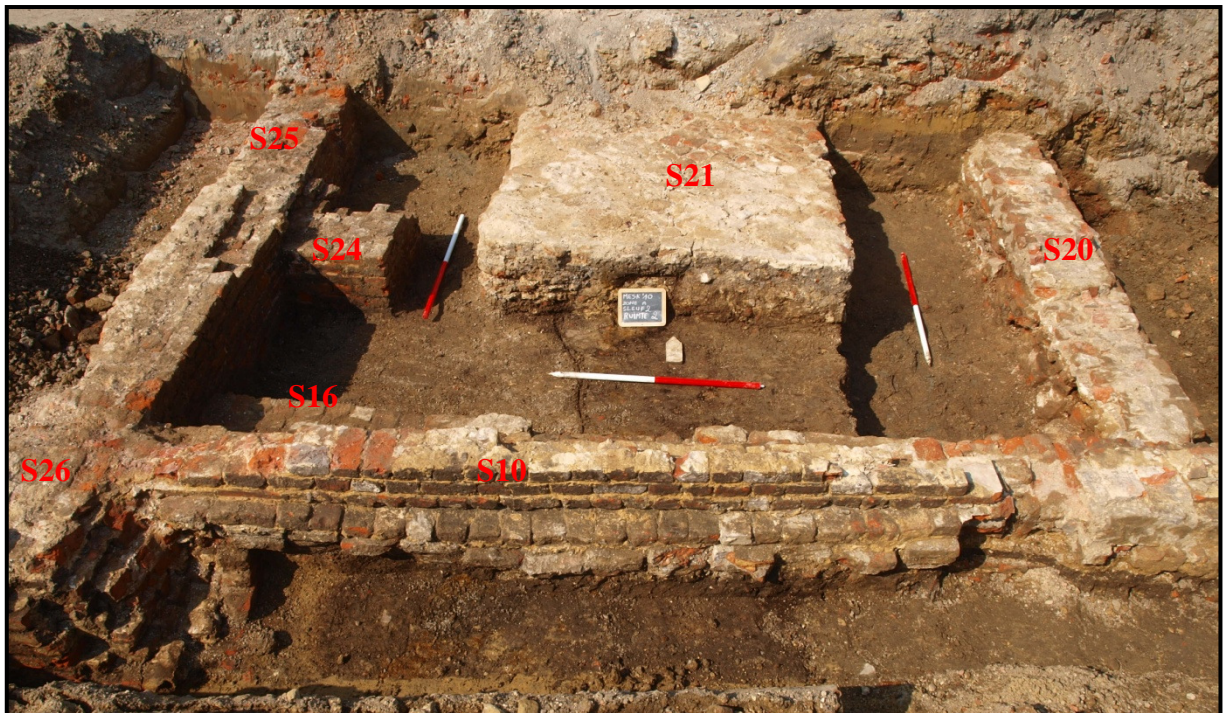
Figuur 13: Frechen-steengoed aangetroffen in de vulling ten westen van S25.

Vervolgens werden S10 en S16 tegen de oostkant van S25/S26 gezet. Muur S8 is op een gelijkaardige manier gemetst en heeft ook dezelfde slordige fundering als S10, gevormd door een allegaartje van bakstenen, natuurstenen en tegels. De bovenbouw van deze muren is slechts 1 volledige of 2 halve bakstenen breed. Tussen de bovenbouw en de fundering zit er op de meeste plaatsen een laag oranje tegels met een formaat van 21,0 x 21,0 x 3,5cm. De bakstenen zelf hebben een oranjebruine kleur en een formaat van 21,0 x 5,0 x 10,0cm. De mortel is een vrij zachte gele zandmortel. De oude kern van S8 met dezelfde gele zachte zandmortel loopt nog verder door naar het zuiden in de vorm van S13.

Tot de derde fase worden de tussenstructuren gerekend, hoewel het onderzoek niet ontegensprekelijk heeft kunnen aantonen of deze dan wel jonger, dan wel gelijktijdig zijn met S10 en S8. S20 betreft een tussenmuur die het gebouw op een bepaald moment in 2 ruimtes moet hebben verdeeld. De fundering, waarin zich heel wat grote blokken witte krijtsteen bevinden, is nog slordiger opgebouwd dan die van S10 en S8. De gebuikte mortel is grijswitte kalkmortel. S21 is een massieve blok opgebouwd uit blokken natuurstenen en bakstenen, waarrond een harde grijze mortel is gegoten. De bovenzijde is bekleed met kleine halve bakstenen (? x 4,5 x 10,0cm); Daarbovenop is een beige bepleistering te zien waarop afdrukken van bakstenen te zien zijn.

Figuur 14: Overzicht van het oostelijk deel van sleuf 2.

Figuur 15: Overzicht van het westelijk deel van sleuf 2.

- **Interpretatie**

Vooraf was het de vraag of er sporen van bewoning aangetroffen zouden worden in het westen van zone A; die aanwezigheid kon nu archeologisch aangetoond worden. Verschillende oude kaarten werden bekeken om te achterhalen of er op de plaats van zone A sprake is geweest van bewoning. Het is zelfs zo dat er een heuse maquette van Menen bestaat uit 1702, die in Rijsel nog te bezichtigen valt. Op een foto van deze maquette is de aanwezigheid van een huizenblok ter hoogte van zone A duidelijk te zien (zie figuur 16).

Op de Popp-kaart uit 1843 is ongeveer ter hoogte van sleuf 2 in zone A een vrij massief gebouw te zien dat min of meer de hoeken of steunblokken vertoont die ook archeologisch aangetroffen werden bij de oudste bakstenen muur S24.

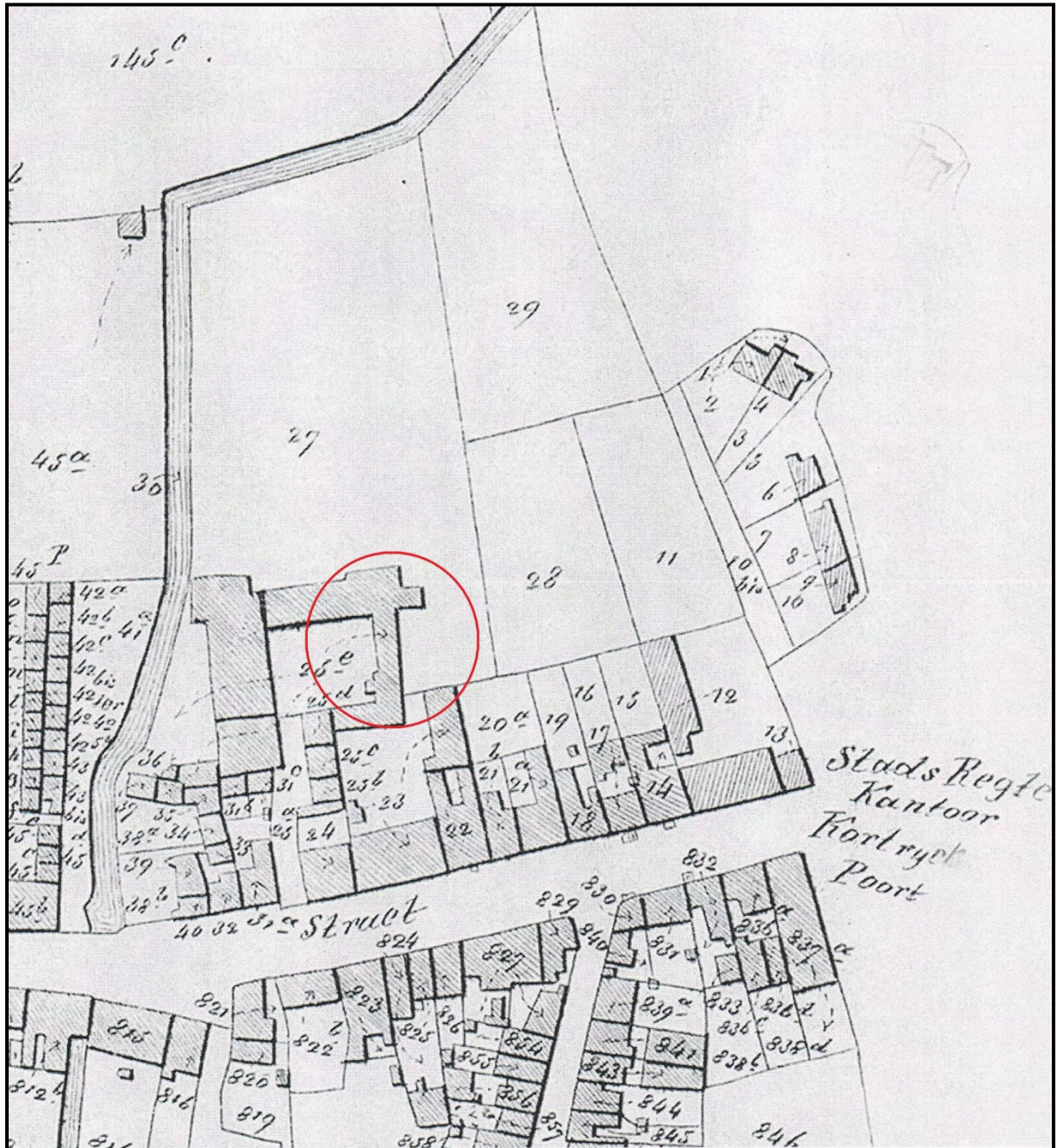
Op de kaart van Berdal uit 1896 ziet de bebouwing er al helemaal anders uit en zal het archeologisch aangetroffen gebouw afgebroken zijn. Het heeft plaats moeten ruimen voor een straat met kleine rijhuisjes.

Blijft echter de vraag hoe oud het gebouw dan wel is. De muren S8 en S10 vertonen eenzelfde opbouw en mortel met een vrij slordige fundering waarin heel wat bouwfragmenten herbruikt werden, waaronder tegels, grijze natuursteenblokken, bakstenen en Franse witte krijtstenen. Een dergelijk herbruik zou typisch zijn geweest voor de Vauban-bouwers, hetgeen een datering van rond 1700 zou geven.¹⁰

Figuur 16: Foto van de maquette uit 1702 van de stad Menen, met aanduiding van de bewoning ter hoogte van sleuf 2 (© foto Jan Yperman).

¹⁰ Mondelinge informatie van P. Despriet.

Figuur 17: Popp-kaart uit midden 19de eeuw met aanduiding van de bebouwing ter hoogte van sleuf 2 (kaart aangereikt door Marc Pyncket).

Het materiaal dat in de vullingen en in de kuilen binnen het gebouw werd aangetroffen kunnen een dergelijke 18de-eeuwse datering bevestigen. Meer nog, het aangetroffen materiaal en dan vooral de vele fragmenten van zogenaamde eesttegels (zie figuur 18), geven een rechtstreekse aanduiding van wat op een bepaald moment de functie van het gebouw tussen 1750 en 1850 – het hoogtepunt van het gebruik van eesttegels¹¹ – moet zijn geweest, namelijk die van bierbrouwerij. In Poperinge werd reeds melding gemaakt van archeologisch aangetroffen eesttegels. Het gaat daar om roodgebakken aardewerk met loodglazuur gebruikt

¹¹ GROENEWEG, 1992, p. 152.

om gerst te laten kiemen. Halve maanvormige inkepingen aan de zijkanten dienden voor beter hechting aan het metselwerk. De tegels worden er gedateerd in de 19de eeuw en hebben een hoogte van 6cm.¹² In Nederland is er wel al meer melding gemaakt van archeologisch gevonden eesttegels. De hieronder weergegeven informatie is ontleend aan een publicatie van Gerrit Groeneweg over Bergen op Zooms aardewerk, waarin het gebruik van eesttegels wordt uitgelegd.¹³

Een groot stuk eesttegel van 6cm hoogte werd aangetroffen in de oost-west gerichte muur S10. Alle andere eesttegelfragmenten werden gevonden in laag 5 - een puinpakket - van het noordprofiel in ruimte 1 (zie figuur 19). Onder deze laag zijn nog verschillende stortlagen te zien die mogelijk te maken hebben met afvalmateriaal van het productieproces bij het brouwen van bier. Daarbij werden ook heel wat sporen van verbranding en verhitting waargenomen, een aspect dat zeker aan bod komt bij het kiemproces van de gerst, dat daarmee omgezet wordt in mout. Tijdens het ontkiemen worden enzymen gevormd; een deel van het zetmeel in de gerstkorrel wordt omgezet in moutsuiker. Na voldoende vermouting moet het kiemproces worden stopgezet. Dat gebeurt door het gerst geforceerd te drogen of te eesten. Hoe hoger de temperatuur die bij het droogproces wordt gebruikt, des te donkerder de mout en daarmee ook het bier. Voor donker bier wordt de ontkiemde gerst zelfs geroosterd of gebrand. De mout wordt vervolgens gezeefd en vermalen en het brouwproces kan beginnen.

Dat geforceerd drogen van de ontkiemde gerst vond dus plaats in een eest. De eest of ast is een droogplaats voor niet alleen mout, ook bijvoorbeeld cichorei en meekrap worden in eesten gedroogd. De te drogen plantendelen worden op een eestvloer uitgespreid, terwijl men onder die vloer een vuur stookte. Via de kleine gaatjes in de vloer kon de hete lucht in de droogruimte komen. Het bleek een uiterst brandgevaarlijke aangelegenheid.

De tegels van de eest-vloeren werden geleverd door steen- en pottenbakkers. Het formaat van de tegels liep sterk uiteen. Nagenoeg alle tot nu toe bekende eesttegels zijn op dezelfde manier vervaardigd. Nadat men een circa 4cm dik kleitablet had gevormd werden daarin, op regelmatige afstand van elkaar, aan de ene zijde 2,5 à 3cm diepe ronde holtes geboord. Vervolgens draaide men de tegel om en langs de andere kant prikte men talloze kleine gaatjes door de bodems van die holtes. De tegels werden met de gaatjes naar boven in de eestvloer verwerkt. De ontkiemde gerst past niet door de gaatjes, maar de hete lucht kon langs daar wel opstijgen. De naar onderen gekeerde grotere holtes zorgden voor een efficiënte geleiding van de warme lucht.¹⁴

Het materiaal dat gevonden werd tijdens het verdiepen en couperen van enkele sporen bevestigt een 18de-eeuwse datering van het gebouw. In S22 en S23 werden restanten van verhitting gevonden in de vorm van asresten en grijs/zwarte verkleuringen (zie figuur 20).

---

¹² X, 1990, s.p.

¹³ Met dank aan Albert, rechterhand van P. Despriet, voor het aanreiken van deze informatie.

¹⁴ GROENWEWEG, 1992, pp. 150-153.

Figuur 18: Voor- en achterzijde van een eesttegelfragment.

Figuur 19: Noordprofiel van ruimte 1 in sleuf 2, met aanduiding van laag 5 waarin zich de eesttegels bevinden.

Figuur 20: Coupe op S22-S23.

- **Conclusie**

Tot besluit voor sleuf 2 van zone A kan men stellen dat deze zone ook in gebruik werd genomen en opgehoogd ten vroegste in de 16de-17de eeuw. Net als in sleuf 1 werd bij het zuidprofiel van ruimte 1 vlak boven de moederbodem het grijze ophogingspakket aangetroffen (zie figuur 21). Op basis van de constructie van de oudste muur (S24-S25-S26), het oudste aangetroffen materiaal en de bewoning die in deze zone te zien is op de kaarten van Blaeu en Popp, is een datering van de oudste stadsontwikkeling in deze zone ten vroegste in de 17de eeuw te situeren. Vauban-bouwers zouden een hand hebben gehad in de bouw van de andere muren, waarna het gebouw tussen 1750 en 1850 mogelijk in gebruik kan zijn geweest als brouwerij of ten minste als plaats waar iets gemaakt werd waarbij het gebruik van eesttegels noodzakelijk was.

Figuur 21: Zuidprofiel van ruimte 1 in sleuf 2, met onderaan het grijze ophogingspakket .

6.3. Zone B

- **Inleiding**

Net voor het archeologisch veldwerk van start kon gaan, moesten de bestaande gebouwen ter hoogte van zone B, in de vorm van een huis en verschillende achterliggende garages, inderhaast nog gesloopt worden. Zoals reeds gesteld in de ‘onderzoeksmethode’, kwamen na afbraak van die recente gebouwen reeds enkele massieve baksteenstructuren aan het licht, die te identificeren waren als restanten van Hollandse kazematten. Belangrijk voor het onderzoek was het plan van de ‘Porte de Coutrai’ dat P. Despriet gevonden had in het Algemeen Rijksarchief van Brussel, met daarop de Kortrijksepoort en de omliggende versterkingsstructuren zoals die tijdens de Hollandse periode zijn gebouwd, zowel in vlak als in doorsnede (zie figuur 22). De plaats van de structuren op het plan en van de aan het licht gekomen massieve baksteenstructuren kwamen perfect overeen, waardoor duidelijk was dat het om de versterkingstructuren uit de Hollandse periode ging. Dit gaf reeds vooraf een duidelijk beeld van wat verder tijdens het archeologisch vooronderzoek kon verwacht worden, enkel hoe het er daadwerkelijk zou uitzien, was nog niet helemaal duidelijk.

Menen is nog steeds voor een groot deel omgeven door kazematten van de Hollandse vesting, gebouwd tussen 1817 en 1826. Archeologisch is ervan pas voor het eerst melding gemaakt door Johnny Demeulemeester in 1977, dit met betrekking tot het Park ter Walle, dat op een boogschuit van de 2 huidige opgravingzones ligt. In 1990-1991 startte de Archeologische Stichting voor Zuid-West-Vlaanderen een systematisch onderzoek en kon daarbij rekenen op de medewerking het stadsbestuur. Onder leiding van Maarten Dejonckheere werden tot 2001 in totaal 13 vindplaatsen opgegraven, waarbij er ook enkele, met de steun van een sociaal tewerkstellingsprogramma, gerestaureerd konden worden.¹⁵ Voor de start van de opgraving in zone B kon een bezoek gebracht worden aan die gerestaureerde kazematten, gelegen tussen de Oude Leie en de Oude Leielaan (naast het huidige zwembad).

- **De kazematten**

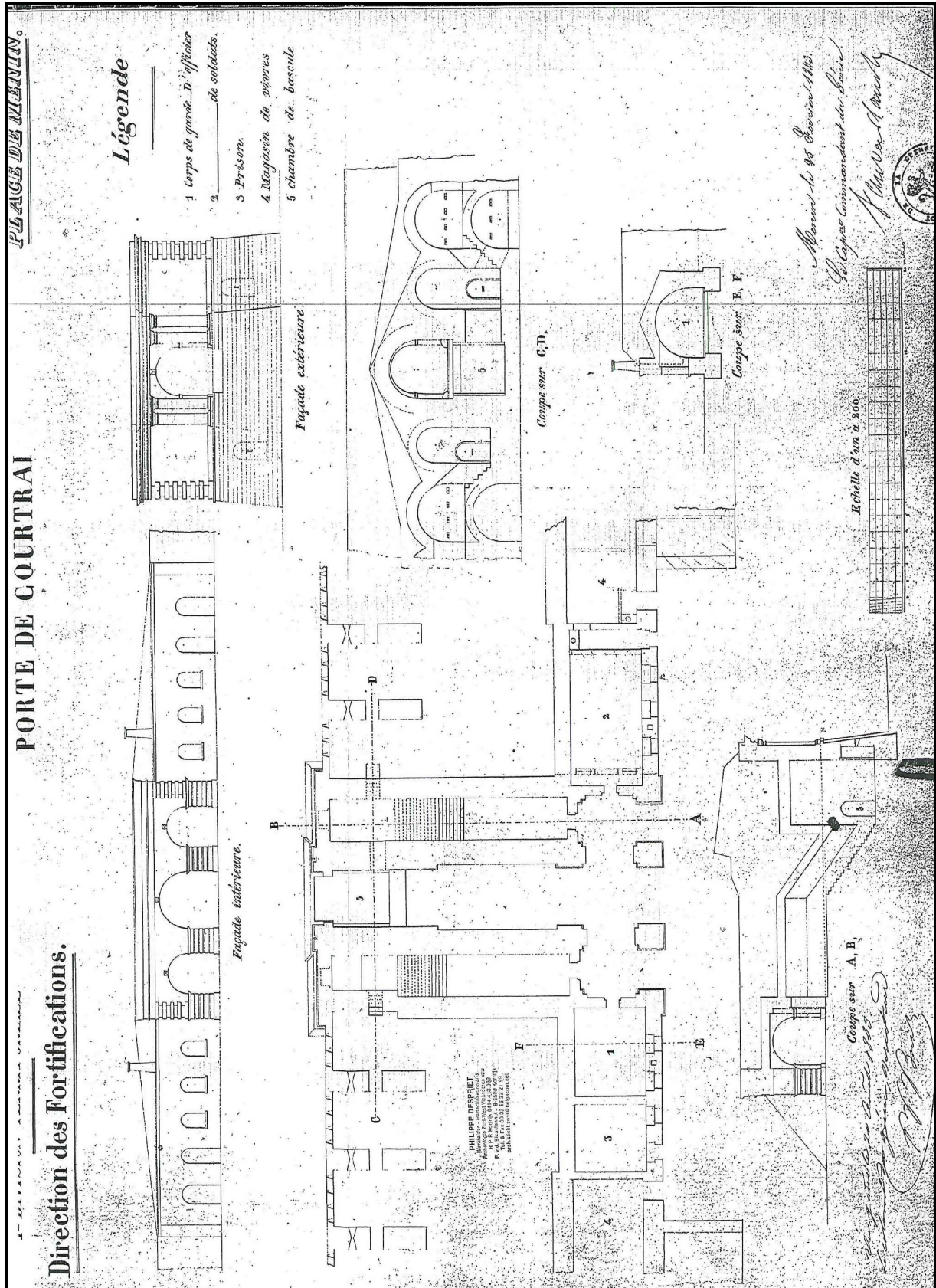
- *Inleiding*

De oorsprong van het woord kazemat gaat wellicht terug op het Griekse *chasma*, wat spleet, kloof, grote tussenruimte betekent. De term *casamatta* werd reeds in het begin van de 16de eeuw gebruikt door Macchiavelli voor bedenkingen van mijningangen in de vestinggracht. Op het einde van de 16de eeuw duikt de term *casemate* ook op in de Franse vestingbouw. Het gaat daarbij om (ondergrondse) bomvrije, gewelfde ruimtes die deel uitmaken van de stadsversterkingen. Ze werden gebruikt voor militaire doeleinden als bewaarplaats voor munitie en levensmiddelen of als schuilplaats voor soldaten en geschut. De gewelfde ruimtes staan met elkaar in verbinding via manshoge doorgangen. Aan de buitenzijde (tegen de watergracht) bouwde men een stevige loodrechte bakstenen muur, waarin zich in elke bomvrije ruimte op manshoogte 4 schietgaten bevinden, hetgeen typisch is voor Hollandse vestingbouw.¹⁶

---

¹⁵ DESPRIET, 2009, p. 181.

¹⁶ Overgenomen uit een tekst aangereikt door Jan Yperman, conservator van het oudheidkundige museum te Menen (’t Schippershof), die tevens de rondleiding verzorgde in de gerestaureerde kazematten, waarvoor dank.

Figuur 22: Plan van de 'Porte de Courtrai', aangeleverd door P. Despret (© Rijksarchief Brussel).

Op het plan van de ‘Porte de Courtrai’ zijn er in de vlaktekening vier kazematten te zien. Op de coupe tekening C, D is te zien dat het gaat om telkens twee kazematten boven elkaar. In de oostelijke perceelsmuur was de reeds afgebroken boog van de bovenste kazemat nog duidelijk te zien. Daarbij waren net boven het huidige oppervlak de 4 schietgaten van elke kazemat ook nog zichtbaar. Het was nog één van de onderzoeksvragen in hoeverre de onderste boog er daadwerkelijk nog zat en hoe goed die nog bewaard zou zijn. Een andere onderzoeksvraag was of deze Hollandse kazematten bovenop de fundering van de oude Vauban-versterking gebouwd zijn. Het gebruik van Franse witte krijtsteen afkomstig van Nord-Pas-de-Calais wijst op een Franse oorsprong. Het is echter aannemelijk dat de Hollanders vele oorspronkelijke Vauban-bouwelementen herbruikt hebben voor hun versterkingen.

○ *Kazemat 2*

Om zicht te krijgen op de bewaringstoestand van de structuren van de kazematten, werd er één volledig uitgegraven. Al snel werd de boog van de onderste kazemat blootgelegd. Tijdens het uitgraven kwamen aan beide zijden onderaan witte krijtstenen tevoorschijn (zie figuur 24) die gebruikt waren als fundering van de kazematten; een dergelijke fundering is ook nog te zien in de kazematten aan het zwembad. Gezien de diepte van de put en doordat het grondwater vrij snel naar boven kwam, was het zaak om snel te werk te gaan om zicht te krijgen op de fundering van het geheel. De witte krijtsteenblokken worden samengehouden door een harde grijze mortel en sprongen ongeveer een halve meter naar binnen.

Figuur 23: Zicht op kazemat 2, met in de muur de negatiefsporen van de bovenste kazematten 1, 2 en 3.

Van de bovenkant van de massieve bakstenen zijstructuur, waarop oorspronkelijk de bovenste boog moet hebben gestaan, was het tot op de witte krijtstenen fundering 3,50m naar beneden. Op de zijkanten waren enkele grijze tot grijswitte bepleisteringen aangebracht. Merkwaardig is de schuine lijn die bepleistering en ongepleisterde bakstenen van elkaar onderscheidt (zie figuur 25). De bakstenen waren gemetst met afwisselend een rij strekken gevolgd door een rij koppen. Het baksteenformaat was 20,0 x 4,5 x 10,0cm. De mortel was beigegeel en zeer hard.

De oorspronkelijke manshoge doorgang in de bovenste kazemat is 86cm breed en was voorzien van een bakstenen vloer. Van vloer was in zowel de bovenste als de onderste kazemat geen sprake. Enkel de aflijning van het vloerniveau van de bovenste kazemat is in het wandprofiel nog te zien. Meer dan waarschijnlijk waren het houten balken die de vloer en de doorgangen over de bogen mogelijk maakten.

De breedte van de bovenste kazemat 2 was 3,60m. De afstand tussen de bovenkant van de onderste boog en de bovenkant van de bovenste boog was 3,40m. Gemeten van op de bovenzijde van de onderste boog zaten de schietgaten op 1,50m hoogte van het veronderstelde vloerniveau van de bovenste kazemat. Zo een schietgat was 34cm breed en 10cm hoog. Ze zaten op regelmatige afstand van elkaar met telkens 46 tot 48cm tussen. Opvallend en voordien nog nooit bij andere kazematten te Menen vastgesteld¹⁷ is de schuine afloop van de zijmuur aan de achterkant.

Ondanks het reële instortingsgevaar werd een profiel gezet (noordprofiel 2) om zicht te krijgen op de originele bodemopbouw in relatie tot de bouw van de kazematten. Daarop is te zien hoe de originele fijnge laagde gele zandmoederbodem een duidelijke duik naar beneden maakt richting fundering van kazemat 2 (zie figuur 26). Uit de onderste laag konden enkele scherven gerecupereerd worden die spijtig genoeg niet van gedetailleerde dateerbaarheid getuigen (2 scherfjes geglazuurd roodbakend aardewerk en 1 stukje steengoed van Raehren)

Figuur 24: Witte krijtstenen onderaan kazemat 2.

---

¹⁷ Mondelinge informatie van P. Despriet.

Figuur 25: Zijaanzicht op de flank van kazemat 2, met de volgestorte doorgang, de schuine bepleistering en de schuin aflopende achterzijde.

Figuur 26: Noordprofiel 2 in zone B, met de gele moederbodem die duikt richting kazemat.

○ *Noordoostelijke hoekmassief*

Ten noorden van de 4 kazematten maakte de Hollandse vestingsmuur een rechte hoek naar het oosten. Op de hoek werd binnen het opgravingsvlak een bakstenen massief aangetroffen waarvan het doel niet helemaal duidelijk is. Het is zo'n 6m breed en 4m lang. Mogelijk diende het enkel maar om de hoek te verstevigen en wellicht ook om de tunnel, die de manshoge doorgang verbindt met de kazematten achter de hoek, te beschermen. Om te achterhalen of er zich eventueel een holle ruimte in bevindt, werd zo'n 30cm van het bakstenen massief uitgebroken. Niks wees hierbij op de aanwezigheid van een holle ruimte. Enkel kon worden achterhaald dat de bakstenen heel stevig gemetst en hard gebakken waren, waardoor de uitbraak ervan niet eenvoudig was.

Door middel van een coupe aan de westkant van dit hoekmassief werd achterhaald dat dit ook schuin naar binnen toe afloop zoals de zijmuren van kazemat 2. De exacte diepte werd niet achterhaald, maar vermoed kan worden dat deze eenzelfde diepte als kazemat 2 zou hebben. Merkwaardig is het gebruik/herbruik van Franse witte krijtstenen, zichtbaar in het profiel van de bovenbouw van dit hoekmassief.

Figuur 27: Algemeen beeld op het hoekmassief. Bemerkt de manshoge doorgang, het gebruik van witte krijtstenen en de schuin aflopende achterzijde.

- **Restanten van de Kortrijksepoort**

Een andere onderzoeksvraag was of er nog delen van de Hollandse Kortrijksepoort zichtbaar zouden zijn in de uiterste zuidoostelijke hoek van zone B. Na een weinig graafwerk met de kraan werd duidelijk dat er weinig kans bestond om hiervan nog veel te kunnen achterhalen. Het was namelijk zo dat er in deze zone heel wat stevige recente muren en kelders tussen en door de originele Hollandse structuren waren gebouwd (zie figuur 28). Kazemat 4 was ook al verstoord door de aanwezigheid van recente funderingen en kelderstructuren. Het enige mogelijke originele deel van de Kortrijkse poort ten zuiden van kazemat 4 was een bakstenen massief, gelijkend op dat van de zijmuren van de kazematten en voorzien van een doorgang (zie figuur 29) die op exact dezelfde lijn lag als de doorgang van de kazematten. Het massief werd in het westen doorbroken door de aanwezigheid van een grote recente kelder. Aangezien op het plan van de 'Porte de Courtrai' in deze zone een trap te zien is, werd even ten zuiden van het bakstenen massief iets dieper te graven op zoek naar sporen van deze trap, die echter niet werden teruggevonden. Meer dan waarschijnlijk werd de oorspronkelijke lager gelegen ruimte ingenomen door de grote recente kelder in het westen, waardoor het overgrote deel verstoord is geworden.

Figuur 28: Bovenaanzicht van de zuidoostelijke hoek van zone B, met de resten van de Hollandse vesting (rode pijlen) verstoord door recente muren.

Figuur 29: Doorgang in de zuidelijke wand van kazemat 4, mogelijk de verbinding met de Kortrijksepoort.

- **De opslagplaats**

De laatste structuur waar zicht op moest worden verkregen gedurende het archeologische vooronderzoek waren de restanten van een fundering en vloer van wat tijdens de opgraving bestempeld werd als ‘kazerne’, maar op basis van een kaart uit de 19de eeuw gecorrigeerd moest worden naar ‘Magasins aux vivres à l’épreuve’, wat dan weer vlot vertaald kan worden naar ‘opslagplaats voor voedsel’.

Na opkuis kwam een bakstenen structuur met nog een grotendeels intacte vloer aan het licht, waarvan de massieve zijmuren 1,50m breed waren (zie figuren 30 en 31). De zijmuren waren gebouwd op een 2m brede fundering van blokken witte krijtsteen, die samengehouden werden door dezelfde harde grijze mortel als bij de witte krijtstenen gebruikt als fundering van de kazematten. Om zicht te krijgen op de diepte van deze fundering werden aan weerszijden van en centraal in het gebouw coupes gezet. Daaruit bleek dat deze fundering slechts 2 steenblokken dik was (ca.40cm) en dat daaronder direct de originele fijnge laagde gele zandmoederbodem tevoorschijn kwam (zie figuren 32 en 33).

Het gebouw werd aan alle zijden verstoord door recente menselijke ingrepen: in het zuiden door dezelfde recente fundering- en kelderstructuren waaraan ook de restanten van kazemat 4 en de Kortrijksepoort onderhevig waren geweest; in het westen en oosten door recente rioleringen; in het noorden was de bakstenen fundering en vloer weg door de aanleg van elektriciteitskabels. De bouw van een recente muur in het zuiden resulteerde in een dwarse verstoring van het gebouw. In elk geval moet de oorspronkelijke constructie, op basis van het plan van de ‘Porte de Courtrai’, zeker nog verdere doorgelopen hebben naar het zuiden waar het aansloot bij de uitbouw van de Kortrijksepoort richting binnenstad. Deze aansluiting was echter verstoord door recente funderingsmuren en een grote recente kelder die opnieuw mogelijk een oorspronkelijk ruimte van het oorspronkelijke gebouw of van de Kortrijksepoort ingepalmd had.

Figuur 30: Algemeen beeld op de opslagplaats vanuit het zuiden.

Figuur 31: Algemeen beeld op de opslagplaats vanuit het noorden.

Figuur 32: Funderingsopbouw van de opslagplaats.

Figuur 33: Coupe langs de westgevel van de opslagplaats.

Op datzelfde plan is te zien dat dit oorspronkelijke gebouw verdeeld was in minstens 3 ruimtes, waarvan de meest noordelijke de opslagplaats voor voedsel genoemd werd. Ten zuiden hiervan zou zich een gevangenis hebben bevonden en daarnaast een kamer voor de officier. In de doorsnede van deze kamer is op plan te zien dat de bovenbouw ook voorzien was van bogen, net als bij de kazematten, wat dus laat vermoeden dat de opslagplaats wellicht ook oorspronkelijk voorzien zal zijn geweest van bogen op de massieve zijstructuren.

De totale maximale lengte van het gebouw kon niet achterhaald worden aangezien het oorspronkelijk nog verder naar het noorden en zuiden moet hebben doorgelopen. De maximale breedte bedroeg ca. 7,50m, waarbij de binnenruimte ongeveer 5m breed moet zijn geweest. Qua binnenindeling was slechts 1 binnenstructuur te zien, maar deze was niet origineel en van recentere tijden, gezien de heel moderne bakstenen die in de fundering vervat zaten.

Wel was er sprake van meerdere vloerniveaus boven elkaar. De onderste werd gevormd door paarsrode bakstenen (? x 4,5 x 9,5cm) die bedekt en samengehouden werden door een beigewitte kalkmortellaag. Daarboven was een vloer van opnieuw paarsrode bakstenen (21,0 x 4,5 x 9,0cm) te zien die op hun zijde geplaatst waren. Op enkele plaatsen was boven deze bakstenen vloer een grijze betonlaag te zien die vermoedelijk in recentere tijden aangebracht was.

Figuur 34: Verschillende vloerniveaus in de opslagplaats.

Marc Pyncket bezorgde na de opgraving onderstaande informatie omtrent de opslagplaats, die hij vond in de ‘Mémoire descriptif de la place de Menin et de ses environs’, uit: *Mémoire Blondiau 1849 – Legermuseum, Menen B 1:*

“Er zijn vier magazijnen voor levensmiddelen: twee onder de courtine van front 11-10 (Rijselpoort) en twee onder de courtine van front 3-2 (Kortrijkpoort). In front 3-2 is het rechtermagazijn, naast de bakkerij 62 meter lang, het linkermagazijn is slechts 36 meter lang. Zij zijn beide 4,50 meter breed en 2,75 meter hoog. De capaciteit van het rechtermagazijn van front 3-2 bedraagt 632,63m³ en dat van het linkermagazijn 367,33m³. Deze magazijnen zijn onvoldoende in tijden van belegering, temeer omdat het magazijn naast de bakkerij dan gebruikt wordt voor de bakkerij. Het tekort aan plaats zou kunnen worden opgevangen door de galerijen in de hoofdmuur op de minst blootgestelde plaatsen van de vesting als magazijn te gebruiken.”

- **Conclusie**

Aangezien op de maquette van Menen uit 1702 (zie figuur 16) tijdens de Vauban-periode geen gebouw te zien is op deze plaats, is de opslagplaats ontegensprekelijk van Nederlandse oorsprong. Het identieke gebruik van harde grijze mortel, zowel in de fundering van de opslagplaats als in de fundering van kazemat 2 bewijst dat deze van Nederlandse makelij is. Dat betekent dat het gebruik van Franse witte krijtstenen onderaan de fundering van de Nederlandse kazemat, niet wijst op een Franse oorsprong, maar enkel op gebruik of herbruik ervan door de Nederlanders. Een vergelijking van de kaarten van de Nederlandse 19de-eeuwse versterking en de 18de-eeuwse maquette duiden er echter wel op dat de Vaubanversterking zich ter hoogte van zone B op vrijwel dezelfde plaats bevonden. Voor originele Franse resten van de Vaubanversterking wordt verwezen naar een artikel van M. Dewilde en F. Wyffels, waarin Franse versterkingsstructuren uit het einde van de 17de eeuw, aangetroffen nabij het zwembad, beschreven worden.¹⁸

---

¹⁸ DEWILDE & WYFFELS, 2002, pp. 55-57.

7. ALGEMEEN BESLUIT EN AANBEVELINGEN

In het kader van de geplande uitbreidingswerken van het bestaande woonzorgcentrum Huize ter Walle te Menen (provincie West-Vlaanderen) voerde een archeologisch team van Monument Vandekerckhove nv van 12 tot 30 april 2010 een archeologische prospectie uit op het terrein. Bouwheer is Huize ter Walle vzw, die voor de bouwwerken samenwerkt met architectenbureau VK Studio. Naast nieuwe gebouwen met kelders zal op het terrein eveneens een parking worden aangelegd. Gelet op de ligging ten opzichte van de vestingen van Menen adviseerde Ruimte en Erfgoed om op de site een archeologische prospectie met ingreep in de bodem te laten uitvoeren. De opgraving in zones A en B respectievelijk ten westen en ten zuiden van het huidige Huize ter Walle bracht heel wat archeologisch interessante vondsten aan het licht.

Ten eerste werden er in zone A restanten van verschillende muren teruggevonden die teruggaan tot de 18de en mogelijk zelfs tot de 17de eeuw. Binnen de restanten van het gebouw werd veel materiaal gevonden dat niet alleen zicht gaf op de datering van het gebouw, maar ook op de functie ervan in de 18^e eeuw. Het grote aantal fragmenten van zogenaamde eesttegels en de sporen van verhitting binnen de kuilen en opvullingspakketten van het gebouw wijzen erop dat het tussen ca. 1750 en 1850 gebruikt kan zijn geweest als brouwerij. De functie van dergelijke eesttegels heeft hoofdzakelijk als doel het drogen van de gerst zodat het kan ontkiemen en zich omvormen tot mout.

In zone B werden de massieve restanten van de Hollandse versterkingen (1817-1826) onder de vorm van 4 kazematten en een opslagplaats teruggevonden. De aanwezigheid ervan werd niet alleen bevestigd, het archeologische vooronderzoek maakte de massieve omvang en de goede bewaringstoestand ervan duidelijk. Alle structuren werden proper gemaakt, gefotografeerd, opgemeten, ingetekend en beschreven. Hoewel al eerder Hollandse kazematten zijn gevonden en gerestaureerd te Menen, bracht het onderzoek van één van de kazematten enkele interessante nieuwe aspecten naar voren: de schuin aflopende achterzijde van de kazematten, de witte krijtstenen fundering gemaakt of herbruikt door de Hollanders bij zowel de kazematten als de opslagplaats en de aanwezigheid van een tunnel/manshoge doorgang die de 4 kazematten met de kazematten achter de hoek naar het oosten verbindt.

Voor zone A dient geen uitgebreid archeologisch vervolgonderzoek te gebeuren. Het overgrote deel van de bewoningsstructuren werden binnen de opgravingszone volledig onderzocht. Aangezien er in de westelijke zone van zone A enkel een parking zal worden aangelegd en dat daarbij slechts een 50-tal cm diep zal worden gegraven, zijn de archeologische resten niet direct bedreigd. Wat wel geadviseerd wordt, is een archeologische opvolging tijdens de aanleg van leidingswerken die in deze westelijke zone zal plaatsvinden. Dit om eventueel beter zicht te krijgen op de meest westelijke en zuidelijke uitbreiding van de muren en de bodemopbouw aldaar.

In zone B werd één van de 4 kazematten helemaal onderzocht en het ligt voor de hand dat de andere 3 een gelijkaardige opbouw zullen hebben. Verder onderzoek zou dan ook geen extra archeologische informatie opleveren. De opslagplaats werd volledig gedocumenteerd en de uitbraak ervan werd reeds archeologisch begeleid. Het hoekmassief werd reeds deels uitgekregen, terwijl de restanten van de noordzijde van de Kortrijksepoort grotendeels verstoord zijn door recente kelders en muurfunderingen.

Er wordt dus geen archeologisch vervolgonderzoek geadviseerd, wel een archeologische begeleiding. In het kader van de begeleiding van de leidingwerken in zone A, dient de aannemer of de opdrachtgever tijdig de archeologen te verwittigen.

Dit advies heeft geen enkele bindende kracht, maar dient enkel als aanbeveling voor Ruimte en Erfgoed, dat uiteindelijk beslist over het vervolgtraject.

8. BIBLIOGRAFIE

- BARTELS M. 1999, *Steden in scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900), deel 1 en 2*, Amersfoort.
- DESPRIET P. 2009, *10.000 jaar Menen, 40 jaar opgravingen 1969-2009*, Kortrijk (in reeks: Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen, nr. 72).
- DESPRIET P., PYNCKET M. & PILLE R. 1987, *900 jaar Menen*, Kortrijk (in reeks: Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen, nr. 16).
- DEWILDE M. & WYFFELS F. 2002, Vauban in Ieper en Menen, in: *Kroniek Archaeologia Mediaevalis* 25, Namur, pp. 55-57.
- GROENEWEG G. 1992, *Bergen Op Zooms Aardewerk. Vormgeving en decoratie van gebruiksaardewerk gedurende 600 jaar pottenbakkersnijverheid in Bergen Op Zoom, Waalre*.
- X 1990, *Poperinge ondersteboven, tentoonstelling van archeologische vondsten, 4 aug-9 sept 1990 in Gasthuiskapel*, s.l.

Internetbronnen:

- <http://www.agiv.be>
- <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/21790>
- <http://www.sanderusmaps.com>

9. INVENTARISSEN

9.1. Inventaris van de sporen

- Zone A

SPOOR	VONDSTNR	SLEUF	BESCHRIJVING
1	/	1	Grijs (ophogings)pakket net boven MB, zand
2	/	1	Puinkuil
3	/	1	Grijs lichtkleig zand met puin
4	/	1	Grijs lichtkleig zand met puin
5	/	1	(Riet)veenstrook
6	3	1	Recente afvalkuil
7	1	1	Cirkelvormige (afval)kuil met oranjegele rand
8	44	2	N-Z bakstenen muur met gele zandmortel en slordige fundering
9	2, 5	2	Idem als S1
10	14, 32, 33, 38	2	O-W bakstenen muur (21x5x10cm) met gele zandmortel en slordige fundering
11	/	2	Recente (betonnen) riolering
12	/	2	Blok/massief van gecementeerd puin
13	/	2	Verdere verloop van S8 naar het Z, maar bovenaan grijswitte (recentere) mortel
14	6	2	Beige (ophogings) pakket
15	9	2	Donkerbruin pakket onder S10
16	12	2	Verbreding van bakstenen muur (onder S10 in ruimte 2)
17	10, 31	2	Zeer heterogeen donkerbruine kuil met lichtbruine roestsporen
18	/	2	Recente verstoring van metalen buizen behorend tot riolering S11
19	/	2	Vlak van heterogeen lichtgrijs bruin zand in ruimte 1
20	47	2	N-Z bakstenen muur in grijswitte mortel met zeer slordige fundering
21	42	2	Vierkant massief in baksteen bekleed met tegels en beige-witte kalkmortel
22	11, 29, 34, 37, 39, 40, 56	2	Heterogeen grijzig bruin grof zand met lichtbruine roestverkleuring
23	13, 28, 36, 43, 56	2	Laagje zeer los grijzig bruin grof zand met asresten/verbrande kolen
24	46	2	N-Z bakstenen muur (20,5x4,5x9,5cm), mooi afgewerkt aan de binnenkant met een getrapte fundering, beige mortel
25	45	2	Vierkant bakstenen massief (22x4,5x10,5cm) aan de binnenkant van S24, beige mortel
26	/	2	Bakstenen hoek/steunbeer van S24
27	/	2	Onverstoorde dunne donkerbruine rand ten Z van S10
28	35	2	Beige zand ten O van S24

9.2. Inventaris van de vondsten

- **Zone A**

VONDST	SLEUF	SPOOR	INHOUD	DATERING
1	1	7	Industrieel wit AW (onversierd en versierd), 1 beeldje (vrouw met paraplu), 2 roodbakkend geglazuurd AW	2 ^{de} helft 19 ^{de} -20 ^{ste} eeuw
2	1	1 = 9	15 roodbakkend geglazuurd AW (2 oren en 2 randen), 1 met slibversiering, 1 met gele glazuur en 2 met groene glazuur; 1 witbakkend aardewerk met gele glazuur, 3 majolica, 2 SG, waarvan 1 Westerwald, 2 dikke pijpjes	Eind 16 ^{de} -begin 17 ^{de} eeuw
3	1	6	Glas, industrieel wit AW (versierd en onversierd), roodbakkend geglazuurd AW, bot, steengoed, pijpjes, fragment beeldje	2 ^{de} helft 19 ^{de} -20 ^{ste} eeuw
4	1	Losse vondsten	Roodbakkend geglazuurd AW, waarvan 4 met mangaanoxydeglazuur, SG (Frechen), glas, bot, industrieel wit, metaal, tegel,	18 ^{de} -20 ^{ste} eeuw
5	2	9	2 Roodbakkend geglazuurd AW	17 ^e E
6	2	14	1 Roodbakkend geglazuurd AW, stuk bodem fles (glas)	Late/post-ME
7	2	12	Metaal	Recent
8	2	Tussen S10	Stukje metaal	Recent
9	2	15	1 Roodbakkend geglazuurd AW (rand)	?
10	2	17	2 scherven Roodbakkend geglazuurd AW waarvan 1 met mangaanoxyde glazuur (rand), nagel	18 ^{de} eeuw
11	2	22	Roodbakkend geglazuurd AW, 1 met mangaanoxydeglazuur	18 ^{de} eeuw
12	2	16	Oranjerode BS (21x4,5x10cm) + gele zachte zandmortel	18 ^{de} eeuw
13	2	23	asrest	/
14	2	10	Eesttegelfragment	1750-1850
15	2	N-profiel, ruimte 1, laag 5	Eesttegelfragmenten	1750-1850
16	2	Z-profiel, ruimte 1, laag 12	1 Witbakkend en 1 roodbakkend geglazuurd AW	17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
17	2	Z-profiel, ruimte 1, laag 13	1 Roodbakkend geglazuurd AW met slibversiering, 1 majolica	17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
18	2	Z-profiel, ruimte 1, laag 7 en 8	3 Roodbakkend geglazuurd AW (rand), waarvan 1 met slibversiering, 1 bodem majolica	17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
19	2	Z-profiel, ruimte 1, laag 11	1 Roodbakkend geglazuurd AW	17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
20	2	Z-profiel, ruimte 1, laag 2	1 Beige, wit geglazuurd AW	18 ^{de} eeuw
21	2	N-profiel, ruimte 1, laag 9	8 Roodbakkend geglazuurd AW (oor, randen) waarvan 2 met slibversiering, 3 stukken geglazuurde en versierde tegels, 1 majolica, 1 grijze en 1 oranje tegelfragment, 1 bot, 1 glas, franse krijtsteen, witbakkend fijn AW, asresten, 1 industrieel wit	18 ^{de} eeuw
22	2	Noordprofiel,	glasfragmenten	18 ^{de} -19 ^{de}

		ruimte 1, laag 3		eeuw
23	2	N-profiel, ruimte 1, laag 8	1 roodbakkend geglazuurd AW, 1 misbaksel, kalksteenbrok	18 ^{de} eeuw
24	2	N-profiel, ruimte 1, laag 14	Schelp, asrest	/
25	2	N-profiel, ruimte 1, laag 11	Kleine BS (14x3x6cm), BS brok, dakpan, steengoed, 1 roodbakkend geglazuurd AW	18 ^{de} eeuw
26	2	N-profiel, ruimte 1, laag 6	AW, steengoed?	18 ^{de} eeuw
27	2	N-profiel, ruimte 2, laag 7	Roodbakkend AW (rand en oor), bot	18 ^{de} -19 ^{de} eeuw
28	2	Coupe S23	Asrest, 2 roodbakkend geglazuurd AW, 1 groot stuk dakpan, 2 stukken ijzerzandsteen	18 ^{de} -19 ^{de} eeuw
29	2	Coupe S22, laag 2	Roodgebakken geglazuurd AW	18 ^{de} -19 ^{de} eeuw
30	2	Losse vondsten (S27?)	o.a.Pijpje, AW	/
31	2	Coupe S17, laag 1	2 dunne pijpjes, 3 roodbakkend geglazuurd AW (oor en rand), 1 groot stuk dakpan, verbrand bot, leisteen, tegel, klein metalen bolletje	17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
32	2	10	Oranje tegel (21x3,5x21cm) + gele zachte zandmortel	18 ^{de} eeuw
33	2	10	BS (21x5x10cm)	18 ^{de} eeuw
34	2	Coupe S22, laag 2	1 Roodbakkend AW (rand), 1 dun pijpje	17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
35	2	28	Frechen steengoed, roodbakkend geglazuurd AW, majolica, stukje glas	3 ^{de} kwart 16 ^{de} eeuw
36	2	Coupe S22 en 23, laag 6 en 7	Asresten, 2 roodbakkend geglazuurd AW, waarvan 1 met slijversiering	17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
37	2	Coupe S22 en 23, laag 5	3 Roodbakkend geglazuurd AW (rand), 1 majolica, 1 witte leisteen, 1 stukje glas, 1 silex	17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
38	2	Fundering S10	Dakpan	18 ^{de} eeuw
39	2	Coupe S22 en 23, laag 3	Roodbakkend geglazuurd AW	17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
40	2	Coupe S22 en 23, laag 1	6 Roodbakkend geglazuurd AW, waarvan 1 met slijversiering, 2 SG, 1 grijs AW, 1 stukje glas, 1 metalen knoopje, 1 stuk ijzerzandsteen	17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
41	2	Losse vondsten	Roodbakkend geglazuurd AW, industrieel wit, SG	/
42	2	21	BS (?x4,5x10cm)	18 ^{de} eeuw
43	2	Coupe S22 en 23, laag 4	1 roodbakkend AW	17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
44	2	8	BS (21x5x10cm) + gele zachte zand mortel	18 ^{de} eeuw
45	2	24	BS (22x10,5x4,5cm) + beige/witte harde kalkmortel	Late/post-ME
46	2	25	BS (20,5x9,5x4,5cm) + beige/witte harde mortel	Late/post-ME
47	2	Fundering S20	Franse witte krijtsteen	18 ^{de} eeuw
55	2	Z-profiel, ruimte 1, laag 15	Roodbakkend AW groen geglazuurd	Late/post-ME
56	2	S22 of 23	AW (oor)	Late/post-ME
57	2	Losse vondsten uit N-profiel,	1 dun pijpje, metaal, 2 geglazuurde tegels	Post-ME

-----				
		ruimte 1		
60	1	Losse vondst uit ophogingspak ketten	Stuk van majolica bord	Post-ME
61	2	Coupe 17, laag 2	Tegelfragmenten, roodbakkend geglazuurd AW, witbakkend Geelgeglazuurd AW.	Late/post-ME

• **Zone B**

VONDST	SPOOR	INHOUD	DATERING
48	Fundering opslagplaats	Witte Franse krijtsteen	/
49	Fundering opslagplaats	Harde grijze mortel van tussen Franse witte krijtstenen	/
50	Onderste vloer opslagplaats	Onvolledige paarsrode BS (?x4,5x9,5cm) + beige kalk/zandmortel mortel	/
51	Vloer opslagplaats	Paarsrode BS + mortel (21x4,5x9cm)	/
52	Zijmuur opslagplaats	BS (20x5x10cm) + harde grijze mortel	/
53	Betonvloer opslagplaats	Grijs beton	/
58	Losse vondsten uit opvulling kazemat 1 en 2	Glas, AW	20 ^{ste} eeuw
59	Kazemat 2, N-profiel 2, laag 2	2 Roodbakkend geglazuurd AW, 1 steengoed (Raehren)	Post-ME
62	Tijdens afbraak opslagplaats	BS (24x6x12cm) met gele zachte zandmortel en harde grijze mortel	/
63	Tijdens afbraak hoekbastion	Harde BS brok (zwarte binnenkant) met harde licht rozige mortel	1817-1830

9.3. Inventaris van de foto's

- **Zone A – sleuf 1**

FOTONUMMER	AANTAL FOTO'S
MEKS10 – zone A – sleuf 1 – overzicht	23
MEKS10 – zone A – sleuf 1 - noordprofiel	10
MEKS10 – zone A – sleuf 1 - zuidprofiel	8
MEKS10 – zone A – sleuf 1 – duik MB	6
MEKS10 – zone A – S1	9
MEKS10 – zone A – S2	4
MEKS10 – zone A – S3	7
MEKS10 – zone A – S4	2
MEKS10 – zone A – S5	7
MEKS10 – zone A – S6	9
MEKS10 – zone A – S7	5
MEKS10 – zone A – sleuf 1 – moederbodem	20
MEKS10 – zone A – sleuf 1 – instortingsgevaar	16
MEKS10 – zone A – sleuf 1 – recente riolering	7

- **Zone A – sleuf 2**

FOTONUMMER	AANTAL FOTO'S
MEKS10 – zone A – sleuf 2 – overzicht	63
MEKS10 – zone A – sleuf 2 – ruimte 1 - noordprofiel	26
MEKS10 – zone A – sleuf 2 – ruimte 1 - zuidprofiel	33
MEKS10 – zone A – sleuf 2 – ruimte 2 - noordprofiel	4
MEKS10 – zone A – sleuf 2 – ruimte 2 - westprofiel	11
MEKS10 – zone A – S8	19
MEKS10 – zone A – S9	16
MEKS10 – zone A – S10	45
MEKS10 – zone A – S11	3
MEKS10 – zone A – S12	4
MEKS10 – zone A – S13	6
MEKS10 – zone A – S14	In zuidprofiel ruimte 1
MEKS10 – zone A – S15	In zuidprofiel ruimte 1
MEKS10 – zone A – S16	10
MEKS10 – zone A – S17	17
MEKS10 – zone A – S18	10
MEKS10 – zone A – S19	4
MEKS10 – zone A – S20	12
MEKS10 – zone A – S21	22
MEKS10 – zone A – S22	39
MEKS10 – zone A – S23	39

MEKS10 – zone A – S24	9
MEKS10 – zone A – S25	14
MEKS10 – zone A – S26	15
MEKS10 – zone A – S27	3
MEKS10 – zone A – S28	6

- **Zone B**

FOTONUMMER	AANTAL FOTO'S
MEKS10 - zone B - kazematten - overzicht	21
MEKS10 - zone B - kazemat 1	5
MEKS10 - zone B - kazemat 2 - overzicht	44
MEKS10 - zone B - kazemat 2 - noordprofiel 1	4
MEKS10 - zone B - kazemat 2 - noordprofiel 2	22
MEKS10 - zone B - kazemat 2 - oostprofiel	8
MEKS10 - zone B - kazemat 2 - zuidprofiel	18
MEKS10 - zone B - kazemat 2 - tijdens uitgraven	16
MEKS10 - zone B - kazemat 3	10
MEKS10 - zone B - bezoek aan kazematten aan zwembad	14
MEKS10 - zone B - hoekmassief - overzicht	43
MEKS10 - zone B - hoekmassief - coupe	6
MEKS10 - zone B - ZO hoek - overzicht	37
MEKS10 - zone B - opslagplaats - overzicht	104
MEKS10 - zone B - opslagplaats - centrale coupe	21
MEKS10 - zone B - opslagplaats - oost-coupe	17
MEKS10 - zone B - opslagplaats - west-coupe	17
MEKS10 - zone B - uitbraak opslagplaats	30
MEKS10 - zone B - uitbraak hoekmassief	5
MEKS10 - zone B - afbraak gebouw	5

9.4. Inventaris van de tekeningen

TEKENINGNR.	SCHAAL	INHOUD
1	1/50	Grondplan zone A, sleuf 1
2 tot en met 4	1/50	Grondplan zone A, sleuf 2
5 tot en met 8	1/20	Profielen en coupes zone A, sleuf 2
9 tot en met 11	1/50	Grondplan zone B
12 tot en met 20	1/20	Profielen en coupes zone B